

Дагъыстанлы *Къатын*

Журнал уягълюлер учун

№ 4 / 2025

Эсделик

Маданият

Агъамиятлы
масъала

Къужурлу
агъвалатлар

«Шейит Ханум, сен де
барсан, эниден сонг
да болажакъсан!..»

Алгъа, кюрчюге багъып!..

Тыш сёзлени
«ташгъыны»

Къызлар

Алпият Гъажиева

Китап чыгъажакъ ва болажакъ!

«Женщина Дагестана»
на кумыкском языке
№ 4/2025

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан

Главный редактор

Х. А. Шамилова j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

С. Х. Булгаева sulgi65@mail.ru

Ответственный секретарь

Н. М. Керимова kerimk@mail.ru

Редактор русского выпуска

Г. Х. Асадулаева musaeva_gulnara@mail.ru

Редактор аварского выпуска

Б. Ш. Мухидинова bahu4y@mail.ru

Редактор даргинского выпуска

П. Г. Вагидова vagidova.2024@mail.ru

Редактор кумыкского выпуска

П. Х. Хайбуллаева bike-1970@mail.ru

Редактор лакского выпуска

А. Ю. Абдурахманова delia25@mail.ru

Редактор лезгинского выпуска

Н. Н. Ибрагимова shikhnabievai981@mail.ru

Редактор табасаранского выпуска

С. М. Исрафилова suvaynat@mail.ru

Корреспонденты:

А. Тажудинова

В. Ратенкова

Р. Бакидов

Заведующая редакцией

С. М. Гамзатова

Художественный редактор

Г. А. Курбан-Адамова guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

j-dag@mail.ru; zhenshina_dag@e-dag.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт

журнала «Женщина Дагестана»:

женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 25.08.2025 г.

Формат бумаги 70 x 100 1/16.

Объем: 5,5 усл. печ. л.

Заказ № 0704. Тираж (2969) 567 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г.

Выходит на аварском, даргинском, кумыкском,

лакском, лезгинском, русском, табасаранском

языках один раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ

№ ТУ05-00429 выдано Управлением Федеральной

службы по надзору в сфере связи, информаци-

онных технологий и массовых коммуникаций по

Республике Дагестан.

Арт-директор – М. Ю. Моллакаев (MagHazar)

Ичделик

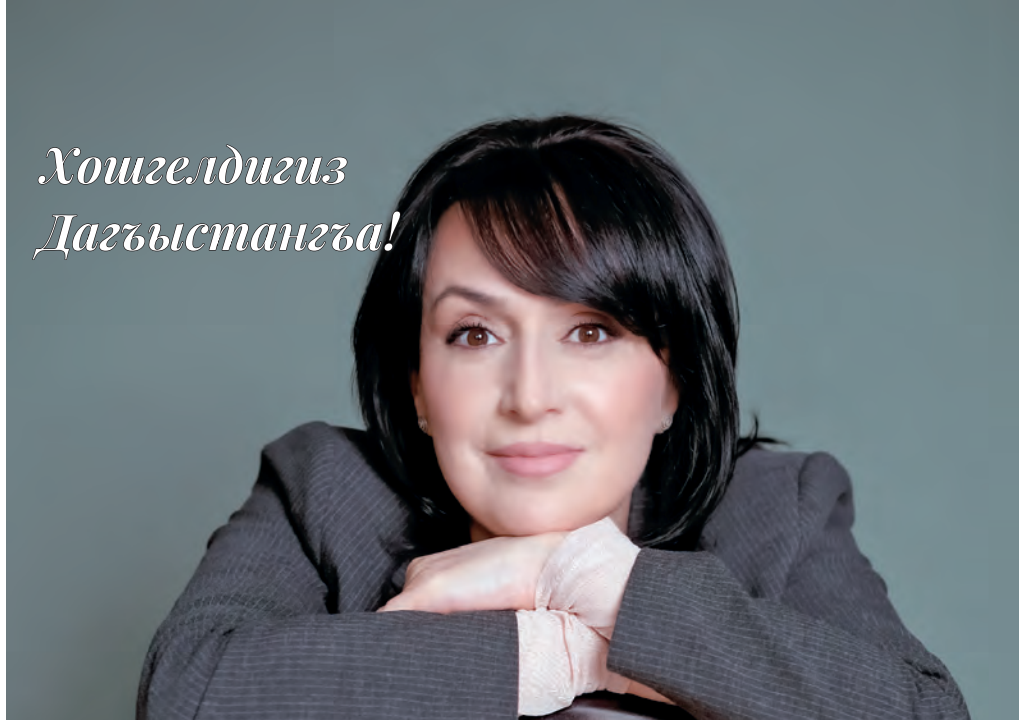
1. *Хошгелдигиз Дагъыстангъа!*
2. Яш пагъмулар
Китап чыгъажакъ ва болажакъ!
6. Эсделик
«Шейит Ханум, сен де барсан, эниден сонг да болажакъсан!..»
12. Маданият
Алгъа, кюрчюге багъын!..
16. Адабият сагъифа
Берлинде язбаш
21. Тарихни бетлеринден
22. Агъамиятлы масъала
Тыш сёзлени «ташгъыны»
24. Агъамиятлы масъала
Заман салагъан талаплаф
26. Агълю иш
Шытлыкъ ва бирлик табиат булан
30. Замандашыбыз
Къатынгиши – «тавланы юрегидир!»
34. Къужурлу агъвалатлар
Къызлаф
37. Улду Уъстюнлюкню 80 йыллыгъына
Викторина
38. Асил инсан
Мен тюзюл бусам, кимдир дагъы?
42. Билим берив
Ана тилни муаллими
46. *Бир гезик туристлер Дагъыстангъа гелгенде...*
50. Илму
Оьтген замандан гъалиге ерли
54. Юбилей
Магъачкъалада
- POST-scriptum*
57. *Лев Дуров. Не обижайте детей!*
58. *«Горянка» – это не про права. Это про достоинство*
62. Литературная страница
Фёдор Достоевский. Алеи

На обложках:

I – Альпийт Гаджиева, редактор Издательского дома
«Дагестан»

IV – Фото Камиля Чутуева

Хошгелдигиз Дагъыстангъа!

Дагъыстан янгыз кѣп халкълары, культурасы, тиллери булан тюгюл, яратылгъанлы тизив табияты булан да бай экенни биз гъаманда биле эдик. Бир уйдурмагъа гѣре, биз Аллагъутаала Оьзюне деп сайлагъан женнет йимик, гѣзел табиятны къапор-тасында яшап, шо гъакъда унутабыз. Муна артдагъы йылларда агъылып туристлер гелме башлагъанда, Дагъыстан дюньяны тергевюн тартагъанны, дюньяда Дагъыстангъа агъамият берегенни эсибизге салды. Шо- уллу яхшылыкъ!

Бизин насибибизге, Дагъыстан-бек онгайлы ер. Неге тюгюл, айлана ягъында тавлар, денгиз ва дангыл авлакълар бар. Шолай тизив тюрлюлюклер буса, республикабызгъа туристлер гелмеге себеп болуп токътай. Тек Дагъыстандагъы турист тармакъны кемчиликлери де бар!

Шу колонканы язгъанча, иш ёл-дашым булан биз бир гюн Дагъыстанны туристлер барагъан бир-бир ерлеринден гезедик. Биз Солакъ каньонгъа, Нохъо анакъгъа, «Сари-хумгъа», асил балыкъ оьсдюреген ерге бармагъа (Главрыба) токъташдыкъ, сайладыкъ.

Озокъда, турист тармакъда дагъы да тизив болгъанны сюер эдик. Биринчилей, туристлени о ярай, бу

ярамай деп къаршыламагъа тюшмей. Олагъа арив этип, ёругъу-ёлу булан бизде не зат этмеге ярамайгъанны англатма герек чи. Олар бизин къонакъларыбыз. Дагъыстанда гъаманда къонакълагъа бек абур этип янашгъан. Экинчилей, алып айланагъан гидлер машинлени де, гемелени де гъайдавчулары да дюр. Олар янгыз билимли, тарбиявлу адамлар болма герекден къайры, аманчлыкъны да сакъламагъа тюше чи. Уьчюнчюлей, оьзюгюзню оьз ишлеригиз, талапла-рыгъыз саялы, туристлени гюн низамын, барма тарыкъ ерлерин къыркъма тарыкъ тюгюл. Дѣртюнчюлей де, оьз къаравларыгъызны къонакълагъа байламагъа, сиз сюеген кюйде олагъа да этдирмеге къарамагъыз.

Эгер биз адамланы къулдукъларын кютеген ерде ишлей бусакъ, биз къонакъланы къаравларына, гъажатларына, ёравларына агъамият берме герекбиз.

Биз гъали де сигъручулар тюгюл-бюз,турист чалышывгъа янгы уьйренебиз. Болса да, хошгелдигиз Дагъыстангъа!

Хамис Шамилова,
баш редактор

Алпият
Гъжиева

Минцифры
России

российский книжный союз

МОСКОВСКАЯ
МЕЖДУНАРОДНАЯ
КНИЖНАЯ
ЯРМАКА

КНИГА
ГОДА

2024

ЕЖЕГОДНЫЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ
КОНКУРС

ТОРЖЕСТВО
НАГРАЖДЕНИЯ
ЕЖЕГОДНОГО
КОНКУРСА

ЭЛЕКТРОТЕАТР СТА
МОСКВА

5 сентября 2024

Китап чыгъажакъ ва болажакъ!

Арт заманларда адамланы басмадан чыкъгъан китаплагъа ва оьзгелерине бакъгъан якъдагъы тергев арта. Бир- биревлер: «Гъалиги заманда китатны ким охуй?» – десе де, амма охуйгъанланы гъисабы янгыдан арта бара. Охувчулар, айрокъда тарих прозагъа, документлеге, законлагъа, публицистикагъа, адатлагъа, милли тарихге, касбулагъа ва шоллай оьзгелерине байлавлу китапланы, журналланы, газетлени, макъалаланы янындан ягъалап оьтют гетмейген болуп бара.

Шо якъдан бизин республикадагъы «Дагъыстан» деген басмахананы янгыз республикада тютюл, савлай Россияны кёбюсю ерлеринде де биринчиликини ала. Аслу ерни – басмахананы ишинде милли тиллерде чыгъагъан китаплар тутат.

Бизин макъалабызны игити Алпият Гъажиева Магъачкъалада асил ожакъда тувгъан, тарбиялангъан. Ону атасы, гюнагъларындан Аллагъ гечсин, белгили, пагъмулу, оьзден хасиятлы къумукъ улан Къарабудагъгентден чыкъгъан – Умаросман Гъажиев эди. Ол оьмюр-бою дегенлей, «Дагъыстан» деген китап-журналлар чыгъарыгъан издательствону директору болуп, Дагъыстанны маданиятына, адабиятына кёп уллу къошум этди. Анасы Сапиятны тайпа-тамурлары-айтылгъан Кубачиден. Алпиятны ата-анасы школада бир класда охугъанлар, бир-бирин таныгъанлар. Сапиятны атасы Гъажиге Уллу Ватан даву ортакъчысы эди. Шондан сонг ону Къарабудагъгентге ишлемеге йибергенлер.

Алпият Гъажиева 3 къызардашы – лап да гиччиси. Ол ДГУ-ну филология факультетин къызыл дипломгъа битдирген. Алпиятны китаплагъа бакъгъан сюювю ону басмаханакъа гелтирген. Ол «Дагъыстан» деген басмахананы редактору болуп чалыша. Мен огъар:

– Гъы, «жанлы китапланы» гележеги нечикдир дагъы? Нечик ойлашасыз? – деп сорайман.

– Сизин басмахананы ишинде не янгылыкълар бар, ишлер нечик юрюле?

– Не дейим? Арт заманларда бизин ишибиз шайлы къолайлашгъан. Пачалыкъ да бизин гъайыбызны эте. Тек иш янгыз онда тютюл. Бизин абурбузну башгъа себеплер де гётере. Шолар недир? Айтайыкъ! Биз охувчулар булан оьтгеренген кёп санавдагъы яратывчулукъ конкурсларда натижа бере. Арт вакътиде охума сюегенлени санаву гюн сайын арта бара. Адамланы охувгъа бакъгъан якъдагъы тергевю шайлы оьсюп тура. Охувчулар кёп болгъан сайын издательстволаны да санаву арта. Бизин «Дагъыстан» деген басмахананы гёрмекли ишлеринден бириси – «Поэт аула и планеты» деген проект. Шо проект белгили шаир Расул Гъамзатовну 100 йыллыгъына багъышлангъан. Шо агъвалатгъа байлавлу йигирмадан да артыкъ китап чыгып битген. Оланы арасында шаирни сайламлы асарлары, тематика жыйым, олай да, Р.Гъамзатовну яшавуна ва яратывчулугъуна багъышлангъан китаплар бар.

Гетген йыл бизин уьлкебизде оьтгерилген уьч халкъара выставка бизин проектибизни гючюн ва агъамиятлылыгъын гёрсетди.

Башлап май айда Уфада «Китап байрам» деген Башкъыртстанны 450 йыллыгъына багъышлангъан халкъара китап ярмакъ оьтгерилди. Онда Россияны 18 тарапларындан, олай да: Белоруссия, Азербайжан,

Узбекистан, Тажикистан, Къазахстан, Иран йимик уълкелерден гелген 233 китап басмаханана ва шоланы сатагъан къурумлар ортакъчылыкъ этди. Китап ярмакюге 130 минг адам гелген эди. Россияны китап басмаханаларындан гелгенлер булан бетге-бет юрюлген гъакълашывларыбыз олагъа да, бизге де кёп сынав берди. Биз шонда жыйылгъанланы Дагъыстан язывчулар, олай да, тарихи ва илму-ахтарыв проектлер булан да таныш этдик.

Биз алдынлы ерге умут этеми эдик? Озокъда, бизин ишибиз жыйылгъанланы тергевюн тартажакъны биле эдик. Гертилей де, бизин китап тахчабыз (стендиз) янгыз охувчуланы тюгюл, янгы китапларыбыз гъар ерлердеги басмаханаларда чалышагъанланы да ажайып кюйде тергевюн тартгъаны бизин бек сюндюрдю десек, азлыкъ эте. Айтагъаным, стендизге къарамагъа, гъатта, Башкъыртстанны Башчысы, Р. Хабиров да гелди ва бизин ишибизге оър кыймат берди.

Ярмакю битеген гюн «Книга года на земле Урал-батыра» деген басмаханаланы арасында оьтгерилген ярышларда алдынлы ерлер алгъанланы савгъатлады. Савгъатлар кёп эди, амма янгыз Гран-при – бир! Шону да «Поэт аула и планеты» деген бизин проект алды. Шолай уллу савгъатгъа дагъыстан басмаханана биринчи гезик ес болду.

«Красная площадь» деген халкъара ярмакюге де гезик гелди. Бу ярмакю гъар йыл июнь айны башында Москвада оьтгериле. Шонда «Лучшие книги 2023 года» деген Россияны китап чыгъарывчуларыны бирлешивюню ярышында алдынлы ерлени алгъанланланы савгъатлады.

Онда да бизин проект «Лучшее издание классической художественной литературы» деген лап да яхшы номинацияда лауреат болуп, диплом алдыкъ. «Дагъыстан» деген басмахананагъа Р.Гъамзатовну «Сайламлы асарлары» деген китабы учун, «Искусство книги» деген номинацияда ассоциацияны айрыча диплому бу-

лан савгъатланды. Чинкдеси – «Дагъыстан» деген басмаханана ярышланы баш савгъаты – Гран-при булан савгъатлангъаны. Бу – гертилей де, уллу уьстюнлюк!

Бу уллу проектни яшавгъа чыгъармагъа, айтылгъан шаирни юбилейин генг кюйде оьтгермек учун кьол салгъан РФ-ни Президенти В.Путинни ва Дагъыстанны Башчысы С. Меликовну кёмеги тиймеген буса, бажарылмас эди. Москва шагъарда «Экспо – центрде» 37-нчи Москва халкъара китап ярмакюде «Дагъыстан» басмахананы ондан артда къалмайгъан кюйде, дагъы да бир агъвалат къаравуллай эди. Шону да Россияны цифра министерлиги ва Россияны китап бирлешивю онгаргъан эди. Яхшы ойлашып къараса, бу – Россияны китап ишлеге байлавлу чемпионаты. Темиркъазыкъ Кавказ Федерал Округну оьлчевюнде, Дагъыстанны тарихинде оьтгерилген «Книга года» деген милли ярышланы гъасиллери не гёре, булай оър кыймат алагъаны – бу биринчи гезик.

Бизин булан бирче ярышларда ортакъчылыкъ этегенлени арасында булай оър кыйматгъа тийишлилер дагъы да кёп болма имканлы экенин англай эдик. Бу ярышларда Россияны инг де яхшы, чинк де белгили басмаханалары ортакъчылыкъ эте эди чи. Оланы барысыда Гран-при алажагъына умут эте эди. Тутдуруп айтгъанда, ярышларда Россияны 30 шагъарындан гелген, 135 басмахананы 1200 проекти ортакъчылыкъ этди! «Книга года» деген баш номинацияда гъасиллер чыгъарагъан «Шорт – листге», Россия басмаханаланы лап да уллуларындан, уьчюсюн кьошгъан эди. Оланы аталары «Кучково поле» (Москва), «Бослен» (Москва), «Росспен» (Москва) ва бизин «Дагъыстан» деген басмахананыбыз да шонда ортакъчылыкъ этди. Олай компаниягъа къуршалмакъ – бизин учун уллу гьюрмет ва оьктемлик эди! Сонг буса, РФ-ни Президенти кёмекчиси Владимир Мединский шатлы чарада бизин «Дагъыстан» деген басмаханана, ярышларда ортакъчылыкъ этгенлени арасында, лап да

лайыкълысы», – деп билдирди. Уллу залда жыйылгъанлар бу хабарны гючлю харс урувлар булан къаршылады. Мен де шо форумда, «Дагъыстан» деген уьстюнлю басмахананы вакили гысапда, шо уллу, гюрметли савгъатны В. Мединскийни къолундан алгъаныма бек сюендюм ва ѳтесиз ѳктем болдум. Бу ерде эсгермесем болмайман. «Книга года» деген приз – Россияны китап тармагъында лап да уллу ва инг де сыйлы савгъат. Бу ярышлар ѳтгерилегенли 25 йыл бола. Шонча йылланы ичинде шо уллу савгъатны янгыз тахшагъарны басмаханалары алып турду. Россияны регионларыны арасында шогъар ес болгъан янгыз бизин «Дагъыстан» деген басмаханабыз болду. Уьч йылны ичинде, яратывчулукъ ёлубузда 3 Гран – при алгъан, тюрюлю-тюрюлю номинацияларда 15-ден де артыкъ гюрметли савгъатлагъа ес болгъан.

– Булай савгъатлар, озокъда, «Дагъыстан» деген басмахана ѳтгерген таза, намуслу, гючлю ишлерини гъасили, жамы.

– Дагъыстанлылар бизин китап малларыбызны яхшы таныйлар. Биз бары да халкъара ярмакулени ва ѳзге китапларыбызны аян этип болагъан чараларда гъар заман да актив кюйде ортакъчылыкъ этебиз. Р. Гъамзатовну атындагъы милли китапхананы ортасында ерлешген бизин «Дагъыстанны китап дюньясы» деген тюкен – салонубуз ишлейгени де 1 йылдан да артыкъ боладыр. Тюкендеги стендлеринде бизин охувчуларыбыз гъар тюрюлю темалагъа байлавлу 200-ден де артыкъ китапланы гёрюп бола. Мунда В.Морковинаны «Дорогами и тропами Дагестана» («Дагъыстанны ёллары ва сокъмакълары булан») деген бек атив китапланы ва олай да, туристлер учун яралгъан кисе китапланы тюрюлю-тюрюлери бар. Бизге гелеген охувчулар, Р Гъамзатовну асарларындан къайры да, айрокъда халкъ шаир ва язивчу, Фазу Алиеваны сайлангъан асарларын кёп сюелер. Бу ерде биз шо сайламлы асарланы жыйым китабына нече- нече ярышларда гъар тюрюлю

савгъатлар берилгенни де эсгерсек, яхшы болур. Ондан къайры да, мунда белгили сурат документалистлени биринчилерини арасындагъы К.Чутуевни ва ону атасыны «Портрет эпохи: История XX века Дагестана в фотографиях» деген сурат альбомлар да бар. Ондан къайры да, дагъыстан миллетлени язивчуларыны, рус тилге гёчюрюлген бир сирив асарлары да охувчуланы ѳтесиз тергевюн тарта. Тутдуруп айтгъанда, олар: Сулейман Стальский, Йырчы Къазакъ, Омарла Батырай, Гъамзат Цадаса ва башгъалары. Янгы чыкыгъан китапланы гъакъында охувчуларыбыз бизин «Телеграмм-каналыбыздан» таба билме болалар. Янгы китапларыбызны «Маркетплейслерден» таба да алып болажакълар. Шо къайда бизге Россияны йыракъ тараплары ва Дагъыстанны йыракъ юртлары булангъы байлавлукуланы сакъламагъа ва беклешдирмеге яхшы кёмек эте. Биз олай да, автолавкаларда этилеген сатывну янгыртмагъа сюебиз. Шолар булан биз гелген туристлер ял алагъан гъар тюрюлю ерлеге де етишип болабыз.

Басмахана чыгъарагъан СВО – гъа багъышлангъан публицистика асарланы гъакъында айтайыкъ. Шолар– Украина давда ортакъчылыкъ этеген ва ѳзлени ватан борчун кютеген, бизин къоччакъ игит дагъыстанлыларыбызны гъакъындагъы хабарлар. Шолар, Россияны игитлерини арасында 13 дагъыстанлы бар. Оланы гъакъында язылгъан асарлардан гъариси бизин гележекде болажакъ яш ва уллу насудларыбыз. Бизде Уллу Уьстюнлюкню 80 йыллыгъына багъышланып, тарих-хроника эсги ва янгы китапланы арасында лап да яхшылары басмадан чыгъарыла. Шолар биз дагъыстан халкъны игит уьстюнлюгюню эсделегин сакълайызы. Китапны охуйгъанлар бар чакъы, китап чыгъарыв азмажакъ ва ёкъ болмажакъ. Китап гъар заман да чыгъажакъ ва болажакъ!

Айшат Тажудинова

«Шейит Ханум, сен де барсан, энниден сонг да болажакъсан!..»

Бираз алларда арабыздан хапарсыздан йимик гетген чебер сёзю дагъыли устасы, кзумукъну айтылгъан къагъруманы, машгъур, Дагъыстанны халкъ шаири Шейит Ханум Алишеваны атасыны ожагъында, Таргъуда ону агълюсю, дос- ювукълар, къурдашлар, шигъруларына гъашыкълар асил мурадыбыз булан жыйылгъан эдик. Айтагъаным, шо гюн гъарибизге аркъатаяв болгъан шаирибизни эсгердик, ону яшлыгъы оьтген бырынгъы юртунда эсделикге музей къурмагъа деген ойгъа гелдик.

Шо асил хыяларыбыз булангъы ёлугъувну ДГУ-да филология илмуланы доктору, профессор Разияханум Абдуллаева ачды ва юрютдю. Инг башлап ол гиришив сёзюнде не йимик къастларыбыз барны айта туруп, шулай эсгерди:

– Шу таза гъавасы да, гъайран табиаты да булангъы суюмлю инсаныбызны гиччи заманлары оьтген ерде ону савунда йимик, дюньяны гъар тарапларындан гелип шаирлер сыр чечме, эсге алма болагъан кюйде Шейит Ханумну поэзия уьюн-музейин ишлемеге герек. Бугюн биз шо сыйлы ойну гележекде яшавгъа чыгъармагъа деген умут булан жыйылгъанбыз. Мен шогъар байлавлу пикрусун айтмагъа Дагъыстанны язывчуларыны союзуну къумукъ секциясыны ёлбашчысы, Дагъыстанны халкъ шаири Багъавутдин Гъажиевге сёз беремен.

–Шейит Ханум йимик къумукъ халкъгъа оьзюню яшавун, гъюнерин, гъючюн-къуватын къызгъанмагъан адамларыбыз бар. Амма совет девюрде оьсюп, Москвадагъы адабият институтну да битдирип, шолай даражада миллетине амин къалгъанланы, шаирлени гёрмегенмен. Шо учун Шейит Ханумгъа бизде айрыча суюв, юрегибизде гёнгюллю гъислер бар. Ону пагъмусун эслеген

атам Анвар Гъажиев огъар тийишли кагъыз-рекомендация да язып: «Сен охума герексен»,–деп Москвагъа йиберген эди. Ол 1975-нчи йылларда белгили шаир эди. Гертиден де, бизин шаирлерибиз кёп. Тек ол биревге де ошамагъан айрыча пагъмусу, ёлу, оьзтёречелиги булангъы шаир эди. Шу биз олтургъан Таргъуну гёзел табиатыны къанатында энниден сонг юрюлежек агъвалатланы да, ёлугъувланы да гёрмекли адатгъа айландырмагъа тарыкъ. Шунда музей-уьйню нечик этмеге, не ёл тутмагъа герекни ойлашмагъа тюшебиз. Таргъу дегенде– Шейит Ханум, Шейит Ханум дегенде–Таргъу гёз алдыбызгъа гелеген кюйде иш этмеге къасткъылайыкъ. Мен де къошулажакъман, кёмек къолумну узатажакъман,–деди Багъавутдин Гъажиев.

Бу бизин агъвалатда гъайт дегенде, вайт деп чыгъагъан эревюллюлерибизден бири, Солтанмутну атындагъы фондну директору Надирсолтан Абдурагъманов да ортакъчылыкъ этди. Оьзюню сёзюн Шейит Ханум

Алишева булан таныш болгъан кю-
юнден башлады.

–Фондубуз ачылгъанча 10 йыл
алыкъда, ол бир жыйында оьтесиз
талчыгъып, оьзю ёлбашчылыкъ эте-
ген «Къарчыгъа» журналгъа язылыв
осал, ябылмагъа аз къалып тура-
гъанны айтды. Мен англагъан кюй-
де, планы толмакъ учун 100 журнал
етишмей эди. Шогъар ончакъы кёп
харж чыкъмай эди. Шо къулдукъ-
ну кютдюк. Айтагъаным, ону йи-
мик миллетин суймесе, халкъны
къысматын ойлашмаса, инсаплы
ишлени артына чыгъармагъа бажа-
рылмай. Ол бек тилибизге, адабия-
тыбызгъа, газет-журналларыбызгъа
къыйнала эди. Аллагъ буюрса, ай-
рокъда фондубуз таргъулу шавхал-
лардан чыкъгъан Солтанмутну атын
юрютген сонг, харж ва башгъа янла-
рын оьзюбюзню бойнубузгъа алып,
гъар ишигизни якълап, кёмегибиз-
ни этежекбиз. Не тарыкъ буса, бизге
айтарсыз. Къызардашыбыз Шейит
Ханумгъа женнетлени тёрюнде бол-
магъа насип берсин.

Дарги халкъны белгили шаири,
журналист, публицист, кёп йыллар
Дагъыстан телевидениеде чалыш-

гъан, Шейит Ханумну янनावурунда
тургъан Аминат Абдурашитова ону
гъакъында бек маъналы кюйде сёй-
леди.

–Бугюн огъар багъышлангъан
ёлугъув оьтгериележекни англа-
гъанда, шонда бармай къалмагъа
ярамас дедим. Ону гъайран сатыр-
ларында тереклени япыракъларыны
шыбышлавун, денгизни толкъунла-
рыны, бавларда, талаларда оьсеген
чечеклени йырын, язбашны гёзел-
лигин сезесен. Шейит Ханумну гъар
сёзю ону булан къатнагъанланы
юрегине балгъам йимик синге эди.
Мен ону булан студентка заманымда,
Язывчуланы союзунда таныдым. Бу-
гюн йимик эсимде, мени гёргенде ол
къысып къучакълады, шосагъат
ондан бир тамаша исив гелгенни
гъис этдим. Ол адамлагъа гъаси-
ретли сююв булан янаша эди. Олай-
лар кёп аз. Бизин «Родник» деген
яратывчу бирлешивюбюз бар эди.
Шонда, гюнагъларындан Аллагъ геч-
син, къызы Гуляйбат юрюй эди. Бек
пагъмулу къыз эди. Шейит Ханум-
ну ахшамларыбызгъа чакъыра эдик.
Шонда гелип къурч кюйде шиърула-
рын охуй эди. Огъар авзубузну ачып

дегенлей, тергевлю тынглай эдик, ону поэзиясына ғышыкъ болуп къалдыкъ. Ону эсделигине жыйылгъанбыз деп айтмагъа тилим де айланмай. Неге туюл, ол ғыар чечекде, ғыар учагъан къушларда, денгизде, юртунда, бар ерде. Ол бизин ичибизде яшай. Шейит Ханум бек адамланы ғыайын эте эди. Шаир Сергей Соколин гелгенде, ол бизге Тарковскийлени китабын чыгъармагъа герек эди деген ойну берди. Биз Соколин булан «Акъ турналар» деген проекте гёре, Россияны Илмулар Академиясындан ахтарып, кёмеклешеген адамны да табып, Тарковскийлени 2 томлу китабын, сонг да Шейит Ханумну шифруларын да китап этип чыгъардыкъ. Ғыар йыл не ерде болсакъ да, ону ярыкъ келпетин эс дюньябызда сакъламакъ учун, янгыз къумукъланы, Дагъыстанны туюл, савлай Россияны улду шаирини шифруларын охужакъбыз.

«Къарчыгъа» журналны редактору, яшлар учун язагъан шаир Насрулла Байболатов озъюню сёйлевюнде Ш. Алишеваны ғыакъында булай айтды:

–Бугюнго ғыаракатыбыз бек ағамиятлы деп ғысаплайман. Неге туюл, мен ойлашагъан кюйде, ол къумукъ, дагъыстан адабиятгъа улду къошум этгенден къайры да, янгыз Дагъыстанны туюл, Россия поэзияны классиги. Ол озъюн шолай тутмай эди, бары халкъгъа бир йимик янаша эди. Бары адамгъа яхшылыкъ этип яшады.

Бурлият Ибрагъимованы атындагъы фондну директору, далапчы къатын Сакинат Магъмутованы танымайгъан бир инсан да ёкъдур. Къачанда къумукъланы намусларына байланма белсенген, къол узатмагъа ғыап-ғыазир турагъан белгили адамыбыз. Шейит Ханумну яратывчулугъундан ругъланып, огъар абурсый этип, табылып, ону ғыар-бир ишине бек ағамият берген, ғыаманда янында болгъан. Ол озъюню сёйлевюнде арабыздан гетгенлени эсге ала туруп, булай белгиледи:

–Барият Муратова, Шейит Ханум Алишева, Роза Элдарова, Бурлият Ибрагъимова, Бела Шамасова йимик ва олай нечесе асил адамларыбыз миллетибизни ярыкъ юлдузла-

ры эди. Шейит Ханум янгыз шаир, ёлбашчы болуп къалмады, ол кёп йыллар «Тенгликдеги» «Умай» деген тюрк къатынгишилени союзуну председатели де дюр эди, барыбызны да чакъырып, кёп къужурлу, пайдалы ишлер де этди. Ону сёзю де берекетли эди, оъзю де. Шейит Ханум халкыбыз учун жанын къурбан этген къоччакъ Айкызыбыз эди. Бир заманда да биревден де тартынмагъан, къоркъмагъан, даим тавакаллы хасияты булан къумукъларына чанг тийме къоймагъан. Бу ерде огъар гёрмекли музей къурмагъа тийишли экенни барыбыз да англайбыз, –деп битирди сёзю.

Сонг кёп сююп бу жыйынгъа гелген ДГУ-дагъы экология ва оъсов институтну директору, биология илмуланы кандидаты Зарема Има-

мутдиновна Солтанмуратова оъзюню оюн айта туруп, пайдалы таклифлер де берди:

– Шунда олтургъанлы башыма шулай ойлар гелди. Гъар йыл тувгъан гюнюнде булай атив жыйылагъанлыкъны бир мердеш йимик узатайыкъ. Таргъуда бир орамгъа, школагъа ону атын къоймакъны тийишли гёремен. Неге туюл, Шейит Ханум йимик адамлар 100 йылда бир керен тува.

Шо гюн Таргъу школаны ана тиллерден дарслар береген оъткюр муаллими, 4 керен «Инг яхшы муаллим» деген бютюнроссия конкурсну лауреаты Гилянханум Мужайитова охувчуларын Шейит Ханумну шиъруларын охума гъазирлеп гелген эди. Шонда олар булан бирге «Ёлдаш» газетни бёлюкню редактору Патимат

Бекеева, жамият чалышывчу Бела Арсланова чебер кюйде Ш. Алишеваны шиъруларын охууду. Жыйылгъанлар бары да арагъа салынгъан таклифлени якъладыкъ.

Эсделик жыйынны ахырында Шейит Ханумну кызы белгили художник, шаир, журналист Жавгъарат Супьянова барыбызгъа да уягълюсюню атындан баракалласын берди.

Гертиден де, Шейит Ханум ала-саладан, барыбызны да оксюз этген йимик гетип къалды. Гъали де инанып да битмеймен. Мен учун да ол бир заманда да оьлмежек! Ону санларынгны титиретеген кюйде, къумукъ халкъны къысматына багъышлап, англы тавушу булан охуйгъан шиърулары, гёнгюнгню хошландырагъан, гъар кимге гюч береген кюлюсюню сеси бугюн де къулагъыма чалына.

Ону йимик машгъур шаирге, халкъ учун жанын-къанын аямай

яшагъан, таза, ярыкъ гъыз къоюп гетген асил адамыбызгъа музей нечик де, Анжикъалабызны къапорта-сында уллу эсделик салынса да кёп туюл. Шу бизин сыйлы мурадыбыз яшавгъа чыгъар деп, дагъыдан да бек инанма сюемен.

Къумукъну—инг терен, зор пагъмулу шаирлерини бири, гёзел инсаны Шейит Ханум, «ёкъ» деген окъ йимик юрекге чанчылып, къадалып къалагъан сёзню биз сени булан байлама суймейбиз. Шону эшитмеге хыялыбыз ёкъ. Неге туюл, сен де айтгъан кюйде: «Къумукълар барбыз!...»—деп. Биз де сагъа: «Шейит Ханум, сен де барсан, бары якъдан барсан, энниден сонг даим де болажакъсан!» Юрегибизни тёрюнде!

Паху Гъайбуллаева

Лариса
Гъжиева

Алгъа, кюрчюге багъып!..

ДР-ни халкъ артисткасы Лариса Гъажиеваны яратывчулугъу булан Дагъыстанны йыр ва музыкалы культурасыны осьювюню ва чечекленивюню девюрю бек тыгъыс байлавлу десек де, ялгъан болмас. Осьюню заманында тизив йырав-касбучулары бири гъисанда ва кён бай пагъмусу булан ол дагъыстан тынглавчулары ва къаравчулары юреклерине ес болду. Ону бир уллу себеби бар. Шо гъакъда ачыкъдан-ачыкъ сёйлегенче, бир алдын Лариса Ибрагъимхалиловна бизге осьюню, яратывчулугъуну ва гиччи ватанын нечик сюегенини гъакъында лакъыр этме башлады.

Лариса бизге хабарлагъан кюйде, ол Хосрех юртда тувгъан. Мактапдан сонг, ол Магъачкъаладагъы музыкалы училищеге тюшген ва ону яхшы кыйматлар булан битдирген. Артда ол Ростов шагъардагъы Сергей Рахманиновну атындагъы консерваторияда (академияда) халкъ йырларыны толу курсунда охуп, касбу билимин артдыргъан.

Иш ёлун ол студент заманында башлагъан. Шолайлыкъда, ол ю йыл Дагъыстан Пачалыкъ опера ва балет театрыны хорунда ва 8 йыл ДР-ни Пачалыкъ хорунда йырлагъан. 2002-нчи йылда Лариса « Мен къайтып гелдим» деген осьюню биринчи студия альбомун гъазирлей. Шо йылда Лариса осьюню биринчи айрыча концертин де этип бажара ва дагъы да бир нече янгы альбомлар чыгъара.

2008-нчи йылда ол Москвадагъы Кремльде «Дагъыстанны Москвадагъы гюнлери» деген фестивалда да ортакъчылыкъ эте. Шолай уллу ярышларда ва фестивалларда, тюрюлю- тюрюлю проектлерде ва олай да, культураны ва инчесаниятны якълайгъан уллу чараларда ортакъчылыкъ эте туруп, Лариса актив кюйде осьюню милли культурасын ва аналитин айлана якъгъа аян эте. Шо

буса милли тили ва культурасы унутулмасын, яшасын ва осьсюн учун бек пайдалы.

–Лариса, сизин учун «гиччи ватыным» деген сёз тагъым нени англата?

–Мени гиччи ватыным – Къули районда ерлешген, бир гиччи Хосрех деген юрт. Мен онда тувгъанман, осьгенмен. О мени-жаным чакъы сюеген аявлу ерим. Мени гиччи ватыным – мени, бу топуракъларда яшагъан, ишлеген, уягълюмню, мени ата-бабаларымны тарихи. Мен осьюмню ата- бабаларымны билемен, оланы адатларын аяйман, сакълайман, унутмайман, юрютемен. Мен Хосрехде гъакъ юрекден осьюмню уллу агълюмню бир гесеги йимик гъис этемен. Шолай дюр де, дюр. Мени гиччи ватыным Хосрех бизин бары да къардашларыбызны да, юртлуларыбызны да топлап сакълай демеге ярай. Белгили лак композиторлар ва шаирлер мунда тувгъанчы. Бары да тамурларымны да, мени къанатларымны да, юрегимни де магъаменигиччиватынымберген.Гетген оьмюрюм, мени гележегим–бары да зат ону булан байлавлу.

Тутдуруп айтгъанда, мени юртумну аты «Хъусраши» булай яралгъан: «хъус» демек–байлыкъ демек,

уллудукъ, «Ши»-юрт, ер, «маши» деген сёзюю яртысы, къысгъартылгъан къайдасы, «маши»- юрт. Алдын юртну Темиркъазыкъ янында «Бала- къала» деген беклик болгъан. Айланасында этилген амбазурлары (оюлгъан бошлукълары) булан. Шо амбазурлардан таба къаравуллар къарап, тарыкъ болса, бекликни якъламакъ учун атыша болгъан. Юртгъа къаравул этип сакълайгъан шолай 4 минмара да болгъан. Хосрехден таба Кумухдан Дербентге баргъан ёл оьге. Шо ёлгъа лаклар «пача ёл» дейлер. О ёлдан Надир шагъны, Шамилни, олай да, рус пачаланы асгерлери юрюй болгъан.

– *Сиз таза лак тилде йырлайсыз, халкъыгъызыны оьзюню ана тилин суйдюрмеге ва багъалатмагъа къаст этесиз. Амма бугюн яшлар ва яшёрюмлер ана тилин билмейгенни, ана тилинде сёйлемейгенни нечик гёресиз?*

– Мен лак къатынман ва оьзюню ана тилим булан оьктеммен. Тил ёкъ буса, миллет де болмай. Къайсы тилни де уйренмеге ярай, тек

ана тил бир болмагъа герек, шону да яхшы билмеге тарыкъ. Ана тилсиз адатлар да ёкъ болажакъ, Миллетлени бир-биринден айырып да болмажакъ. Миллет гъар тюрю милли байлыгъын тас этежек. География картада ону орнунда янгыз бир ёлакъ къалажакъ. Шо айып тюгюлюмю? Мен бир затны яхшы билемен: гъар ким оьзю-оьзюне гьюрмет эте буса, оьз ана тилин уйренмеге герек. Шо-ону аслу борчу. Тилин билмейген адамгъа салам бермесе де ярап.

Озокъда, кавказлы адамлар барысы да ана тилин билмей, айрокъда яшлар ва яшёрюмлер. Кёбюсю ят, тышдан гелген тиллени ахтаралар, оьзлени ана тилине къарамагъа заман тапмайлар. Гележекде де олар ана тилин билежек деп айтып болмаман, амма, ана тилин, ону тазалыгъын, ана топурагъын сакъламакъ учун, кёп игит адамлар жанларын берген. Шо саялы да, аявлу ана тилибизни тас этмеге бизин бир ихтиярыбыз да ёкъ.

–*Оьзюгюзню гъар -бир янгы концертигиз булан сиз дагъыстан сагънагъа янгы талаплар гёрсетесиз. Шо нечик амалдан геле?*

–Концертлеримни нечик-мечик де оьтгермеге мен оьзюм-оьзюме ихтияр бермеймен. Гъар янгы концерт алдынгъы концертден яхшы ва къужурлу болмагъа тарыкъ. Шолар мени бир авлетим йимик. Мени гъар концертим –айтылгъан касбучулары уллу коллективини загъматыны гъасили. Мени учун лап да агъамиятлы-инчесаниятны аслу масъаласына къулдукъ этмек. Шо муратгъа етмек учун– мен оьзюмню йырларымдан таба халкъымны жаныны иссигин, ативлюгюн, пагъмусун къолдан-къолгъа тынглавчуларыма бермек, олагъа мени концертим булан байрам этмек. Шо мурадыма мен гезикли концертимде этип бажарсам, гъакъ юрекден Аллагъгъа шюкюрлюк этемен ва янгы гюч булан янгы концертлени уьстюнде ишлемеге гъазир боламан.

Мени гезикли концертиме мен «Кюрчюбюзге»! деген ат къойгъанман. Мен ойлашагъан кюйде, шо ат неге тагъылгъаны англашыла. Бизин инчесаният кюрчюбюз – бизин милли макъамларыбыз, милли йырларыбыз. Шо–бизин тас этмей сакъламагъа герекли ругъ байлыгъыбыз. Муна шу мени гезикли концертим де ДР-ни халкъ артисти, пагъмулу, белгили дирижёр Навруз Шахбазов ёлбашчылыкъ этеген ДР-ни халкъ оркестри булан оьтгерилежек. Концерт жанлы болажакъ.

Неге «Кюрчюбюзге» деп къойгъанымны айтайым. Гъалиги имканлыкъланы кёплюгю милли сагъналаны «юзлерин» алышдыргъан. Шо бизин умуми културабызны, адатларыбызны, ругъ байлыкъларыбызны аздыра ва тас этивге элте.

Масъалагъа шо якъдан къарагъанда, бизин Дагъыстан – биринчи ерде. Сагънада бугюн милли макъамлардан эсе, тыш уьлкелени макъамлары кёп.

Озокъда, техника имканлыкъланы яхшы янлары да кёп. Гъалиги технологиялар бир гиччи миллетни културасын савлай дюньягъа аян этип бола. Бизин милли ругъ байлыгъыбызны сагънадан, радио ва телевидениеден аявлу халкъыма оьлешемен, тынглавчуларымны оланы милли културасына янгъдан ювукълашдыраман. Милли йырларыбыз, макъамларыбыз бугюн де тыш уьлкелият културалардан кем тьогюл экенни жаныбызгъа ва бизге ювукъ, аявлу болмагъа гереклигин гёрсетмеге къаст этемен.

– Сизин яшавугъузда ва яратывчулугъугъузда бююнге не алышынывлар бар?

– Яшавумда ва яратывчулугъумда кёп зат башгъа, тек мени олагъа янашывум ва гъар–бир тынглавчумну юрегинде къалмакъ учун талпынывум алышынмагъан. Яратывчулукъ мени учун–о бир ачгъыч йимик. Ону булан мен янгы имканлыкъларымны яшавгъа чыгъараман ва ону милле-

тиме, халкъыма аян этемен. Олар да шону булан пайдаланалар ва пайдасын гёрелер.

Мен оьзюмню йыр репертуарымны, кёп теренден ойлашып къураман. Чинкдеси, мен милли инчесаниятыбызны тамурларын гюнден–гюнге терен къазамаман ва гюнден–гюнге янгы тамурлар табаман. Бугюнго ачыкъ лакъырыбыздан пайдаланып, мени яратывчулукъ ёлумда гъар заманда янымда болгъан, магъа къол узатгъан, магъа пайдалы, унутулмас дарслар берген муаллимлериме, къурдашларыма, баракалла билдирмеге сюемен. Оланы арасында, айрокъда уллу пагъмулу ва генг юрекли адамлар: Ширвани Чалаевни ва Фаина Графченкону айрыча уллу сююв ва терен разилик гъис булан эсгермеге сюемен. Савболсунлар!

–Герти артист болмакъ учун не тарыкъ?

– Биринчилей, табиатдан гелген пагъму, тек янгыз шогъар таянып турмакъ да тьюз болмас. О саялы эжинчиси– тизив касбучу артист болмакъ учун къасткъылыыв ва оьз ишине бакъгъан сююв. Уьчюнчюсю, болсанг да, болмасанг да, бар–ёкъ малынгны, бар–ёкъ гючюнгни, заманынгны умутунга къурбан этмек. Дагъы ёлу ёкъ.

Муна гъали англадыкъ, Лариса Гъажиева тынглавчуланы юреклерине неге ес болгъанны себебин. Ону милли халкъына, оьз элине, макъамларына ва халкъ йырларына, оьзюню касбусуна бакъгъан сюювю. Шо саялы бизин сююмлю, пагъмулу йыравубуз, янгыз лак миллетники тьогюл, савлай Дагъыстанны да оьктемлиги, оьрлюгю, Дагъыстанны халкъ артисткасы Лариса Гъажиева ДР-ни бары да милли халкъларына, иши ва оьзюню концертини аты булан: «Алгъа, кюрчюбюзге»! – дей. Шо сёзлери булан ол милли халкъланы юзюн кюрчюсюне онгара. Кюрчю – халкъны хазнасыдыр!

Виолетта Ратенкова

Берлинде язбаш

Ким буса да, гёрюнмейген бирев Хильдени яшавуна башчылыкъ эте. Биревню тутулмайгъан къолу даим къошулуп, къара-акъ доскада йимик, адамланы ерлерин алышдыра, карталар йимик оланы къатышдыра, топгъа йимик, къатты ура деп ойлаша бугюн-май айны 8-нде 70 йыл битеген Хильде. Ол Эбертштрассны атындагъы орамда ерлешген эсги уйню 4-нчю къабатындагъы обзюню квартирини ачылгъан терезесини алдында токътап, Тиргартен ял алып бавну янындагъы яшыл денгизге къарай.

Урланып обтген жагъыл йыллары ва жележегин эсге алып, кыйналып турагъанда, ойларын эшикке къагъагъан танывлу аваз бёле. Шодай, янгыз Хильде уйренип, Хелен деп айтагъан «рус»-немис къатын – хоншу Елена эшикни къагъа. Еленаны ата-бабалары 2-нчи Екатерина башчылыкъ этеген заманларда – XVIII асруда шу немис «орус» булан, олар ойлашагъан кюйде, яхшы яшав излей туруп, Германиядан Россиягъа гёчюп гелгенлер. Обзю Елена да, XX асруну 90-нчы йылларында, яхшы яшавну излей туруп, уягъглюсю ва

оьсюп гелеген яшёрюм уланы да булан бирге, «ватаны» Германиягъа къайтгъан. Хильде ва Хелен бир уйде, бир-бирине: Хелен Хильдеге – рус тилни, Хильде буса Хеленге – немис тилни уйирете туруп 30 йыл яшайлар.

Танг яхшы болсун! – дей русча Хелен Хильдеге. – Танг яхшы болсун, Хелен! – бираз башгъа къайдада жавап бере Хильде. Еленаны къолунда ландыш-инжи чечеклени байламы ва акъ лент булан байлангъан гиччи къызыл къутукъ бар. Къутукъну ичинде – бырынгъы замангъы янтарь-кагъраба брош бар. Шо брошну ол совет вакътилерде, бир-бирине кагъызлар яза туруп къурдашлар болгъан латыш миллетли Эваны янына баргъанда, Ригада сатып алгъан болгъан. Бугюн буса ачыкъ сари тюзлю дёгерек брош – тувгъан гюнюне савгъат. Савгъат Еленаны уюнде сакъланагъанына 40 йыллар бола.

Къой, нечесе минг асрулар боу гюнню шавлалары исситген мазутдан этилген янтарь бугюн Хильданы сувукъ сагъынчлы гыслерин ярыкъ этсин.

* * *

Гъаманда йимик Магъачалада къышны ва язбашны ялкъывлу кюлтюздеги узакълангъан гюнлери бола. Бир де башгъа тюгюл, табият шоланы билмей ерлерин алышдыргъан йимик. Енгил булутлар бары да шагъарлыланы май айдагъы енгилликлери булан эришегендей гёрюне. Ахырыда, шолар утдура.

Магъаммат илмулар академияны 3-нчу къабатындагъы оьзюню кабинетини ачылгъан терезесини янында чай булангъы стаканны тутуп токътагъан. Ол тарих, археология ва этнография институтда ишлей. Бары да къуллукъчулар сююнеген, байрамны алдындагъы къысгъа гюн: табиятта тишлик этивлер, ял алывлар,

маёвкалар – бары да язбашгъы къалмагъаллар. Магъаммат учун сююнч таъсир этмей, май айда гъар заман ону хошсуз гюнлери башлана. Ону гёзлери, орамны къыркъып, уйиренип къалгъан гёрюнюшню излей. Шо «Спорт» деген къонакъюню орнундагъы – бузукъ тёбелер. Магъаммат къашыкъ булан чайын булгъай туруп: «Къачан буса да бир заман Берлинде, балики», – деп ойлаша. Чай пакетни акъ кагъызы елде елпиллей.

Эсинде де ёкъ йыракъдагъы анасыны келпети – ону гёзлерини алдында. Гъар заман Магъамматны гёз алдына анасыны келпети геле. Муна жагъыл анам, гъали буса огъар 50 йыл битген, балики, гъали ол къарт болгъандыр... Савмы экен? Ол анасыны фамилиясын билмей. Атасы оьлегенде де, Магъамматгъа, ону анасыны гъакъында айтмагъан. Бир керен Магъаммат нечик де, яш заманында, анасыны атын эшитип къоя. «Хильде», – деп, атасы бир керен авур къайдада эсге алгъан ва кёп йылланы узакъында дагъы эшитмеген.

Немис-тавлу къан – буз ва ялын. Бир-бирине къаршылыкъ. Бирче бажарылмайгъанлыкъ. Шо – гъакъылны ва хасиятны, билимни ва гыслени даим эришивлюгю. Магъамматны юрегинде экисини де арасында тувулунгъан – бары да гладиатор ябушувлар, башлап, гиччирек денгиз ягъада ерлешген порт шагъарда, гъали буса, бираз уллу ва оьсген, болса да, низамсыз-базарлы Магъачкъалада оьтген. Эки аккордну къоллап, авар тилде йырланагъан йырланы эшитгенде, Магъаммат бир-бирде къысылып, Бахны макъамларын эшитмеге сюеген вакътилер бола. Тек Бетховен булан бирге-бир Бах да, шолай да Брамс булан бирге бир Гендель де, йыракъ ва ювукъ, сакълыгъы ва къаттылыгъы булан оьзюне тартагъан, савлай яшлыгъын яланаякъ отларда чапгъан, уяла туруп башын ерге ийген, сари тюзлю гъар лилия чечекге къа-

рай туруп, тюрлю-тюрлю отлар обсе-
ген –Дагъыстанны тавларын алыш-
дырмагъа болмагъан.

Магъаммат къавгъа гелеген те-
резени яба, папкаларын тегиш этип
сала, компьютерин сѣндюре, стака-
нын да жувуп, уюне гете. Уюнде
ол яп-янгыз болажакъ. Тангала сав
гюн–Уъстюнлюкню гюнюню байра-
мы...

* * *

Хильде бир заманда Еленагъа, Рос-
сияда обзюню уланы бар экенни айт-
магъан. Обзю де ол Россияда бир де
болмагъан. Ол бир-нече керенлер чу-
маданларын да жыйып, уланын изле-
меге Россиягъа бармагъа ойлашгъан.
Тек бир зат пуршав этип, бармай
къалгъан. Ол кѣп керенлер йылай ту-
руп, Интернетде, минглер булангъы
суратланы арасындан – Магъаммат
Алиев, Магъаммат Алиев, Магъаммат
Алиев деген адамланы танывлу бет-
лерин излеген.

Хильде Еленагъа, дагъыстанлы
гѣк гѣзлю аварлы булан нечик таныш
болгъаны гъакъында бир де хабар-
ламагъан. Гъажимурат совет асгер-
ни группасыны штабыны янында-
гъы Вюнсдорфда асгер къуллугъун
кюте болгъан. Вюнсдорф – Берлин-
ден 40 чакъырым арекде ерлешген
гиччирек шагъар. Бир вакътилерде
шо шагъаргъа гъар гюн Москвадан
поезд бара болгъан. Хильде обзюню
зукъариси Ильма булан вокзалны
станциясына гелгенде, обзюню яшыл
гѣзлери булан, гимнастѣрка гийген
ачыкъ тюсдеги тюклери булангъы
солдатны къаракъуш къараву булан
ѣлукъгъан. Ильма не затлар айтса
да: «Москвада болгъан яшѣрюмлени
слѣтгундан гелеген бизин делегаци-
яны къаршылайбыз», –деген сѣзлер
де, Хильдеге шо гѣзлерден сонг, бир
таъсир де этмей болгъан. Хильде
зукъарисинден айрылып, гъариси
обзлени гиччирек картон чумадан-
ларын алып барагъан, яшыл тюсде

гийинген жагъыл яшланы артындан
юрюп тургъан. Орус жагъыл солдат-
лар бир-бирине къычыра, кюлей ту-
руп бара болгъан, шо заман оланы
арасындан бириси бирден токътап,
чумаданын ерге салып, артына бу-
рулгъан. Хильде бетиндеги бурма
тюклерин артгъа тайдырып, чабып
«орус» солдатны янына гелип, обзю-
ню сувукъ къолун узатып:

–Хильде, –деп таныш болгъан.

–Рядовой Алиев, – деп уялып таныш
болгъан солдат, тек къолун узатгъан
ва Гъажимурат, – деп де къошгъан.

– Хаджымьурат? – деп сорагъан
Хильде.

Елена жагъиллер шо заманларда
Вюнсдорфда ЗАГС этгенин, Хильде-
ни атасы – Берлиндеги университет-
ни профессору, Кавказны тарихини
касбучусу, археолог ва бираз этно-
граф Генрих Берг 18 йыллыкъ къызы-
ны яшгъа авур экенине нечик таъсир
этгенни билмей болгъан. Ол, озокъ-
да, къызына рус тилни уййрете бол-
гъан, тек «биринчи гѣрген орусгъа»
эрге барсын, –деп тюгюл чю! Доктор
Берг шо йылларда совет-немис илму
тармакъда бирге иш гѣрювню пай-
далы имканлыкълары ачылгъаны
саялы, Кавказ тарих ахтарывланы
къызы узатгъанны сюе болгъан...

–Папа, ол –авар миллетли! – деп
эсгере болгъан Хильде ва яшны
башына гиеген гиччирек шапкаланы
онгара болгъан.

Елена ва Хильде арадан бир йыл
гетип уюне къайтгъан Гъажиму-
ратгъа ата-анасы не зат айтгъанны
бир заманда да билмежек. Олар буса,
муна шулай айтгъан:

– Сени бизге немис яшларынг та-
рыкъ тюгюл! Сени уллатанг давда
оьлген! Ондан къайры да, сени ге-
лешмишинг бар. Аминат сен къачан
обзюн алар, –деп къарай туруп, умут
этип тура!

Аминат Гъажимуратны зукъариси
болгъан, ата-анасы айтагъан кюйде,
къаравулламагъан буса да ким биле,

неге тюгюл де, ол янгы 8-нчи класда охуй болгъан.

– Мама, папа, олар немислер, душманлар тюгюл! – деп къычыра болгъан Гъажимурат. Тек анасы дагъыдан да бек ачувланып, тюпдеги эринин къыса болгъан, атасы буса, авлетини авлети немисни тарбиялайгъанын гёз алгъа гелтирип, уйдден къачып чыгъа болгъан.

Гъажимурат Дагъыстандан Вюнсдорфгъа башгъачалай, сёйлемейген, гёзлерин яшырагъан болуп гелген, тек Хильде шону эс этмей болгъан неде буса, эс этмеге суймеген. 1974 -нчы йылны апрель айында Хильде улан тапгъан.

– Магъаммат, – деп къатты кюйде айтгъан «орус»-дагъыстанлы. Хильде эрине къаршы чыкъма болмагъан...

Елена Гъажимурат бир йыллыкъ уланын йыракъ тав крайгъа алып гетгенин де билмей. Сонг буса кёп йыллыкъ шыплыкъ. Гетегенде, ол:

– Хильде, унут. Бир зат да болмады. Мен сени суймей эдим... Магъаммат буса – авар миллетли. Ону тавлар къаравуллай. Сен буса оьзюнгю яшавунгю янгы бетден башла – эрге бар.

Хоншу Елена не затны биле дагъы? Хильде атасыны охувчусуна эрге бара, ону булан 35 йыл яшай ва ондан 2 яш таба. Хильдени эри оьлгенли ю йыл бола. Къызы оьзюню эри булан Бельгияда яшай, уланы буса... Ону гъакъында Хильде айтмагъа да суймей. Ону жагъил йылларыны гъызы 2000-нчи йылланы башында тас болгъан.

– Хильде, мен бир питнели хабар эшитгенмен... Балики, бары да хабар питне тюгюл буса да ярай? Бир-бир немислер Германияны хангыдан бёлмеге сюелер, – деген хабарлар бар. Ярайгъан затны дагъы шо? Алда йимик, бары да затны къайтарма боламы дагъы?

Хильде узун къашларын гётерип, оьзюню тамаша къаравун кър-

дашындан терезеге бакъдыра. Елена оьзюню сёзюну узата:

– Мен де ойлашамам... м-м-м... мен де Саратовгъа къайтайымы экен? Гетген йыл Россиягъа этген сапардан сонг, мен неге буса да къайтып бармагъа сюемен...

– Неге де биз – орусларбыз, – дей енгил къайдада Хильде ва пашман кюйде хоншусуна гёзюну къысып, гёзъяшлардан толгъан гёзлерин яшыра. Ол шо заман оьзюну суймей деп айтгъан Гъажимуратгъа инанмагъан.

Германияда май айны 8-нде – азат этивню гюню белгилене. Шо гюн – Гётени ва Гейнни, Марксны ва Энгельсни, Вагнерни ва Шуманны, Гофманны ва Ремаркны уьлкесинде Экинчи дюнья дав тамамлангъан гюн. Тек шо байрам – аччылыгъы булангъы тамаша байрам. Оьз-оьзюну утгъанмы? Тарыкъмы эди Хильдеге де шулай тамаша гюн тувмагъа!

Дав битип, арадан ю йыл гетип тувгъан Хильде Берлинде кёп затны гёрген. Шагъарны бёлген заманлар ону яхшы эсинде. «Олар» ва «булар». 1961-нчи йылда – 6 йыллыкъ къызъаш, берлин там нечик кърулагъанны ва 34-йыллыкъ чагъында буса, 1989-нчу йылда шо там нечик бузулагъанны да гёрген...

...Къашкъраралгъан вакътиде Хильде инамлы кюйде чумаданын ала. «Мен ахырда да Магъачкъалагъа етишежекмен! Мени атым «ябушгъан» деп таржума этиле буса да?! Мен къайпанмажакъман!» – деп ол, ябушувда оьзюню къысматы булан урунгъанда, гъар даим де йимик оьз-оьзюне бурнуу тюрюнден шыбышлай.

Ким буса да гёрюнемейген бирев-Хильдени яшавуна башчылыкъ эте. 2025 йыл.

Инна Гъажиева

Кѳумукълар-ХІХ асруда

Яхсай-1913-нчю йыл

Тыш сёзлени «ташгъыны»

Тахшагъаргъа ювукъдагъы эки кзумукъ юртну арасындагъы ёл бойда, ерли далапчы яшлар учун уьст опуракълар ва аякъгъийимлер сатылагъан уллу эки къабатлы янгы тюкен ачылгъаны кёп болмай. Тюзюн айтгъанда, шо сатыв юрютмек учун онгайлы ер десе, шеклене тура къалар эдим. Буса да, шайлы харж да чыгъарып, тюкенни кзургъанлар менден яхшы биледир, англайдыр деп кзойдум. Тек мени лап да тамаша этген ери – тюкенге кзоюлгъан аты эди. Ингилисче «Kids moda» деп язылгъан. Шондан бираз аридеги юртну ичиндеги эт сатагъан тюкенни аты дагъы да кзужурлу – «Stejk». Ювукъда бирдагъысы бар – «Posuda home».

Мен ингилисче билмеймен, тюзю, шогъар бир де талчыгъагъан ерим ёкъ. Магъа атамны ва анамны тиллеринде сёйлеп де, язып-бузуп да бажарагъаным да таман. Гъаманда йимик, къайсы сорагъа да тюз, къынгыр буса да жавап берип болагъан Интернетден таржумасын излемеге тюшдю. Ёл бойдагъы тюкенни еси-сиден шолай ат такъмакълыгъыны маънасын сораيمان. Арабызда бол-

гъан лакъырны гъакъында къысгъача эки сёз булан айтгъанда – биз бир-бирибизни англамадыкъ.

Бирдагъы бир мисалны эсгермейли болмайман. Къырыыйбыздагъы денгизге ювукъда ерлешген янгы межитни ичиндеги кафени эшиклерини уьстюне залим гъарплар булан «WELCOME» деп язылгъан уллу такътаны илгенлер. Тюбюне ариден охуп, англап да болмасдай, гиччи гъар-

плар булан орусча «хошгелдигиз» деп кѳошгъан.

Эсигизде бар буса, Сергей Меликов Дагъыстанны Башчысы этилип белгиленгенде, ол обзюню биринчи иш гюнюнде Магъачкъаладагъы Ленинни майданыны айланасындагъы орамлардан гезеп чыкыгъанда, обзге кемчиликлени эсгермегенде, тюкенлени бирисин кѳоюп, бирисини аты ингилисче язылгъанын бек ушатмагъан эди. Шо гъакъда гъукуматны генгешинде де ачыкъдан айтды.

Гертиден де, къызыл байракълы зор уълкебиз тозулгъан сонг, обзюбюзде эс этмейген кюйде, «алдынлы» пачалыкъларгъа ошайбыз деп, тюкенлерибиз аста-аста маркетлеге, шоплагъа, бутиклеге айлана башлады. Яшавубузгъа дилер, риэлтор, трейдер, блогер, байкер ва шолай кѳп ят сѳзлер гирип битген. Интернетни, гажетлени, смартфонланы девюрю гелгенде чи, санаву гъатдан озуп гетди. Шону булан бирге, алимлер токъташдырагъангъа гѳре, школаланы бугюнгю охувчулары А.Пушкинни асарларындагъы сѳзлени хыйлысын англамай. Янгыз Пушкинни тюгюлдюр, шо сиягъгъа орус классиклени лап азында яртысын кѳошмагъа ярайдыр...

Шо агъылып гелеген тыш «сѳз ташгъынны» токътатмакъ учун, уълкеде не этиле деген соравгъа мени гъазир жавабым ѳкъ. Гъатта пачалыкъ кѳурумлар ери гелип де, ерсиз де гъар тюрю чараланы обтгерегенде, ят сѳзлени эпсиз кѳп кѳоллай. Тил янгыз гъарплар, сѳзлер, токътав белгилер тюгюл – тил болуп турагъан яшавну гюзгюсю. Сиз шо гюзгюде не гѳресиз?

Ингилис сѳзлер дегенде, мени латин алифбагъа, гъарплагъа бир де къаршылыгъым ѳкъ. Бир гезик о-бу тарыкъ деп тюкенге гиргенде, тахчада тизилген чайланы арасында гѳзюме уьстюне уъллу, алтын гъарплар булан «LEZZET» деп язылгъан кѳутукъ илинип гетди. Шо цейлон чайны ким чыгъара буса да билмеймен, тек леззет деген сѳз тюрк тиллени кѳбюсюнде кѳоллана, маънасы да бир. Гъасиликалам, бугюн де «Леззетни» иче туруп, герти леззет аламан.

Алав Алиев

Заман салагъан талаплар

Шо бойларда ювукъ, къардаш адамларым яшайгъанындан пайдаланып, заманда бир Бештавну ювугъундагъы Аччысудан, Темиркъаладан, Эсентюкден айланып, гезеп гелме ариф имканлыкъ тувулуна. Охувчуларыбыз мен Пятигорск, Кисловодск, Железноводск, Ессентуки шагъарлар ерлешген ерлени бырынгъы атларын къоллагъаныма айып эте турмас бугъай. Гъар гезик сапардан къайтгъан сонг тувулунагъан, ичингбушдурагъан гъалекли ойлар уйге къайтгъанда да, паракхат къоймай.

Тавлар элинде тувгъан адамны тавлар булан тамашагъа къалдырмагъа къыйындыр. Тек, тюсюн айтгъанда, шолай гёзелликни къаравулламай эдим. Гёзеллик дегенде, инсанлар табиятгъа болгъан чакъы аз зарал гелтиреген кюйде, ону къучагъына сыйынып дегенлей, озлер учун тизив макан къурма бажаргъанлар.

Железноводскиде 100 йыл алъякъда, Темиртавну этегениде къурулгъан гезев парк янгыртылгъаны онча кёп заман да болмай. Уллу акъ гюмезлерден, фонтанлардан обте туруп, эки де ягъын къалын агъачлыкълар къуршагъан таш ёл булан юрюйсен. Заманда бир токътап, ерни тюбюнден агъагъан эмли сувланы ичип гененесен. Тав гъава къаркъаранга бир тамаша енгиллик бере. Бирден ёл къыркъылып, канзилер бир чакъырымдан да артыкъ тюпге эниш гете. Лап тюпде, канзилер битеген ерде, эки тавну арасында, гюзню гёкшамарал ренклерине боялгъан орманланы ичинде гёк кёл

гёрюне. Гетмей гезеп турмагъа сюесен. Мунда гъар йыл миллионлар булан туристлер гелегенине де тамаша болмагъа тюшмейдир.

Дагъыстан Бештав бойлардан кёп арекде ерлешмеген. Бизин табият шартларыбыз да бир-бирине парх бере. Гъатта, бизин табият алампаларыбыз хыйлы артыкъ буса да ярай. Неге дагъы, масала, Буйнакск экинчи Кисловодскиге яда Ессентукиге айланмагъан? Айланасында тавлар, орманлар ёкъму? Яда эмли, дарман сувлар къытмы? Оьзгелерин эсгермегенде, янгыз къырыйындагъы Ишартыдагъы, Къапчыгъайдагъы, Атлыбоюндагъы булакъланы айтып къойсакъ да, таманлыкъ эте. Ата-бабаларыбыз асулар бою шо сувлар булан савлугъун беклешдире гелген. Уьстевюне, ювукъдагъы Солакъ къакъа, Сарихум, Каспий-Хазар денгиз де туристлеге таъсир этмей, тергевюн тартмай къоймажакъ эди.

Бирдагъы бир къужурлу маълуматгъа тергевюгюзню бакъдырма сюемен. Хоншу Ставрополь крайда

дарман сувлары булангъы булакъланы санаву 150-ге етише. Дагъыстанда буса, геологлар токъташдырагъан кюйде, шолай булакъланы санаву 300-ден де артыкъ. Тек бугюнге ерли шо булакъланы 10 проценти тюгюл ахтарылмагъан.

Биздеги гъаллагъа къарагъанда, инсанурлукъну табиятны ниъматларындан онча гъайы ёкъ ва шоланы хадири билмейгенин гъар абат да эс этесен. Айтагъаным, тавну, аркъаланы ташын, къайырын, жакъасын, топурагъын, терегин паралап тура ва шондан бир тайпалар яхшы къазана. Оьзен-кёллени хабарын чы чыгъармагъа да суймеймен. Шо саялы Буйнакс гъали де «экинчи Кисловскиге» айланмагъанына тамаша болмагъа тюшмей.

Артдагъы йылларда Дагъыстангъа гелеген туристлени санаву шайлы артгъан. Бизде шо тармакъ булан пайдаланагъан, къазанагъан жамаатлар аз тюгюл. Мисал учун, бугюнлерде Солакъ оьзен бойда «Аварал парк» ачылгъан. Парк-

да къонакълагъа ял алмагъа, гезе-ме, ерли ашланы татывуна къарама бары да имканлыкълар болдурулгъан. Атына байлавлу не ойлашагъанымны айта турмайым, амма бир тюрлю къурумланы, оланы ёлбашчыларыны къасты, харжы булан тувулунгъан парк ерли адамлагъа иш берегенден къайры, миллетини, халкъыны барлыгъын билдирмеге, адат-мердешлерини гъакъындагъы маълуматны генг кюйде арагъа чыгъармагъа, дуллу дюньягъа етишдермеге тизив ёллар ача.

Аллагъутаала къумукъланы да тавни байлыкълары, ниъматлары булан языкъ этмеген. Балики, бизге де тувулунгъан гъалланы, гъалиги вакътилени талапларына тийишли жавап бермеге, чаралар гёрмеге, ишлер юрютмеге заман гелгендир.

Алав Алиев

Наида
Гъжимагъамматова

Шыплыкъ ва бирлик табиат булан

Табасаран – Дагъыстанда сурат йимик, гёзелликлер кёп ер. Язда мунда тавлар изумрут тюсге гире, ерлерде буса: гёзюнгно сююндюреген къалын яшылыкълар, чечекленеген бавлар, юзюмлюклер къурай. Биз эр-къатын Наида ва Тажир Гъажимагъамматовлагъа, оланы Табасаран район центры Хучнини къырыйындагъы «Ханиль» деген турист базасына етишгенче, шолар исбайы ерлерден ругъланып турдукъ. Тавтюплерде ва тавларда итбурун, ябушгъан, алча, зоган, бираз оърленгенде къоз тереклер бар. Бир-бир ерлеринде алма, гъармут, грецкий къоз тереклер ййылып оьсе. Табасаран районгъа «яшыл Табасаран», яда «дагъыстанлы Швейцария» деп айтала.

Базагъа гелген сонг къонакъюйлерден, онгайлы ашханадан айланып, къарап чыкъдыкъ. Тюзю, кинозалы ябылгъан эди. Эркин, анив гётерме йимик ерге гирип олтургъанда, яр ягъадан бокъурлап турагъан Самур озенни, тав-ташны бою булан, яшыл орманлыкъларгъа багъып Тажир къургъан кёпюрню де гёрдюк. Тажир – далапчы, башгъа ишлер булан гъаракат эте. Наида буса турист базаны юрте. Огъар къарагъанда, 3 яшны анасы деп бирев де айтмажакъ. Уллусу уланына – 23 йыл, къызына – 16, гиччисине янгы 5 йыл битген.

Яшгъылт тюздеги уллу гёзлери булангъы жагъыл, начарсув къатын барыишни, жаваплылыкъны озюню бойнуна алгъан. Ол хабарлагъан кюйде, Наида Табасаран районну Сертиль деген юртунда тувгъан. Артда ону ата-анасы Каспийскиге гёчген, экиси де «Дагдизель» заводда ишлеген.

Наида Каспийскидеги школада охугъан, сонг ДГУ-ну филология факультетин битдирген. Экинчи курсуна чыкъгъанда, ол 5-нчи курсну студенти, исбайы улан Тажирге эрге бара. Тажирни ата-бабаларыны юрту

Жудиде муаллим болуп чалыша. Эр-къатын Жуди юртдан ю-дан кем тюгюл илмуну доктарлары чыкъгъан деп уллу сююв, оьктемлик булан хабарлай. Ондан къайры да, бу юртда Испик ва Балхардан къалышмайгъан кюйде белгили, макъарлар этеген центр болгъан. Жудиде бырынгъы межит ва мадраса бар. Бу юрт ислам центры деп гысаплангъан. Мунда янгыз Табасарандан тюгюл, савлай Къыбла Дагъыстанда да геле болгъан.

Наида школада касбусуна гёре, бир нече йылларда ишлеп, сонг озюню чалышывун алышдыра. Ол нече тюрюлю ишлерде де къасткъылгъан. Амма бир гюн эри огъар бек анив савгъат эте. Шо 2023-нчу йыл эди. Тажир онгайлы ер алып, топуракъ учун тийишли документлени онгарып, шонда къонакъюйлер-котеджлер къура, бары да шартланы, Интернетни тувдура.

Шолайлыкъда, эр-къатын Гъажимагъамматовлар сурат йимик анив ерде ял алагъан база ача. Шо – оланы биргине-бир бизнеси тюгюл. Базаны ачгъанча алда да олар далапчылыкъ булан машгъул эди. Бир-бирде ишлер тюзелмей де къала эди, янгы

ерни ачмагъа яманокъ тынч да болмагъан.

– Гъар тюрлю ишлени юрте туруп, биз яхшы сынав топлагъан эдик. Биз не этсе, нечик болажакъны биле эдик. Биз ытесиз тергевлю кюйде сатыв-алывну, базарны анализ этип, гъар затны урушдуруп къарадыкъ, таклифлеге агъамият берип, сонг натижасын чыгъардыкъ. Биз янгыз база къуруп къоймагъа суюмедик, гертиден де, адамлагъа, туристлеге ял алмагъа таъсир этежек ерни суюдюк, –дей Наида. –Шо заманлар районубузда бир нече турист базалар бар эди. Шолагъа, айрокъда язда кёп адам ял алмагъа геле эди. Биз шо гележекде де пайдалы болажакъ деп ойлашдыкъ. Бир ерде танглап, халкъ арада : «Оызгелени неси барына къара ва олардан да яхшы эт», – дейген кюйде болду. Шолай база да ачып, шогъар «Хапиль къонакъ абзар» деп къойдукъ. Биз шонда гёзел табиятдан леззет алып болагъан кюйде бары да шартланы да, онгайлыкъланы да болдурдукъ.

Наида эсгерген кюйде, ял алагъан ерни ачгъан сонг биринчи къонакъ-

лар гелме башлагъан, олар бек рази болуп гетгенлер.

–Къыбла Дагъыстан туристлени арасында агъамиятлы болгъандан къайры да, инжилиге ошагъан гёзел табият кимни де тергевюн тартгъан. Тавлардагъы гъайран арив ерлер шагъарны къавгъасындан тайып, ял алмагъа нечагъы имканлыкълар бере. Тек шо женнет йимик ерлерде де масъалалар чыкъмай къалмады. Мунда Интернет, байлавлукъ осал, ёкъ де-меге ярай.

Шо саялы Наида гъалны да, имканлыкъланы да анализ этип, ял алма суюгенлер бир башлап акъча тёлеп, алданокъ овзлеге ер тутагъан къайдагъа чыкъгъан. Шо масъала тезликде, рази къалагъан кюйде чечилген.

Сийрек ёлугъагъан онгайлыкълары булангъы «Хапиль къонакъ абзарда» паракхатлыкъдан къайры, Табасаранны гъайран арив табиятындан илгъам алма боласан. Эр-къатын да айтагъан кюйде, оланы ял алагъан базасына-шыплыкъда, паракхатлыкъда хас алакатлар.

Бу къонакъюйге тахшагъарны къара-къавгъасындан, маълумат

чатлар, торлардан ялкъып, рагъатлыкъда ял алмагъа гелелер. Шонда олар таза гъавада гененип тыныш алмагъа, тавлардан, озенлерден ругъланмагъа болалар.

Найда шагъарны инживлю анцукъаларындан къачып, парахатлыкъ тапмагъа сюеген дагъы да кѐп адамны къабул этип болагъан кюйде, озюню ишин хыйлы оьсдюрге хыялы бар. Бу къонакъюйде, гертиден де, оькюреген макъамларсыз, ички-сиз юрек ял болагъан кюйде заманын оьтгерме ярай. Мунда дискотекалар юрюлмей, къавгъаламайлар. Шолай адилли ёлну тутуп гъаракат этегенлик – биринчи йыл тюгюл. Шо учун мунда эртенлер къушланы йырларына иштагъланып тынглама бола.

– Озокъда, бир якъдан йыбав-харс ёкъ ерлени бары халкъ къабул этмей, шолай ёлну тутгъан саялы да бизге гелме сюегенлерден къуру къалабыз. Башгъа ягъындан алсакъ, бир тайпалар шыплыкъда, табиятны гѐзеллигинден къуванып ял алмагъа сюелер. Биз эрибиз булан шолай къайдада юрютеген турист бизнесни англай-

быз. Бизин къонакъларыбызны Хучниден бир нече чакъырымлар аридеги Хучни шаршардан къуванмагъа кѐп яхшы имканлыкълары бар.

Гъайбатлы ярланы арасындан барагъан Ханаг озен 30 метр бийикликден кѐлге багъып агъа. Турист базаны ювугъунда етти агъаинини ва бир къызардашны къаласы бар. Шо къыбла якъгъа барагъан биргине-бир ёлну уьстюндеги тик тавну башында ерлешген. Шо къаланы къырыйында тарих-этнография музей бар. Сонг да, Хустиль юртну ювугъундагъы Дюрк деген сыйлы анакъгъа къарама ярай. Шо бир нече уйлері булангъы анакъгъа ошай.

Найда озлени агълю ишлери гъакъда къызышып ва анадаш элини гъакъында уллу сююв булан лакъыр эте. Шолай олар эркин кюйде бары халкъгъа хабарлай. Россияны бары да ерлеринде яшайгъанлар Табасаранны, Дагъыстанны гъакъында билгенни сюе.

Виолетта Ратенкова

Елена
Ельникова

Къатынгиши – «тавланы юрегидир!»

– Мени ата-бабаларым да, оланы ата- бабалары да – дагъыстанлылар. Мен де дагъыстанлы экениме октем боламан, – дей, башын октем кюйде гётерип, ДР-ни Халкъ Жыйыныны милли политикагъа, жамиятгъа, дин бирлешивлерине ва парламент байлавлукъларына къарайгъан комитетини председателини заместители Елена Анатольевна Ельникова.

– Мен мунда тувгъанман, обьсен-мен ва обьсюмню уягълюм булан яшайман. Мени уллатам Дмитрий Ельников къурувчу болгъан. Улланам да булан бирге олар йыракъ 1938-нчи йылда Ставрополь янлардан, Хажалмахиден Ташкъапугъа баргъан ёлда Къойсувдан обтеген кёпюр кърмакъ учун мунда гёчгенлер. Уллу Ватан дав башлангъанча шонда яшагъанлар. Уллатамны давгъа чакъыргъандан сонг, улланам гиччи къызардашы ва обьсюню гиччинев уланын (мени атамны) да алып,тавдан тюзге тюшюп, Магъачкъалагъа (Анжиге) гёчгенлер. Мунда улланам окоплар къазгъан, тобугъуна етеген сувлагъа да гирип, портда, къатын башы булан гемелердеги малланы ташыгъан. 1942-нчи йылда уллатам давда обьген. Ондан сонг, улланам кёп кыйынлыкълар гёрген. Янгыз къатынны иши нечик болажакъ, айрокъда дав, кыйтлыкъ заманда? Мени атам мактапда охуп битген сонг, яшав коммунал хозяйство тармагъында чалышгъан. Дагъыстан шо заман бу агълюню обз Ватаны болуп кългъан. Еленаны анасы Анна Сергеевнагъа шо заман 14 йыл битген болгъан. Ол яшлар бавунда ишлеме-

ге башлагъан. Ол школаны ахшамлар охуп тамамлагъан. Ондан сонг, ДГУ-да охуп, тарих факультетни битдирип, диплом алгъан. Университетде охугъан заманларын ол уллу сююнч ва октемлик булан эсге ала. Профессор Расул Магъамматовну ва обзге дарс беривчулерин ол сююне туруп эсгере. Университетни тамамлагъан сонг, ол обьсюню яшлар бавуна къайта. Мунда ол тарбиялавчудан заведующийге ерли гётериле. Ондан сонг ол Магъачкъаладагъы 52 номерли эксперимент прогимназиясыны директору болуп чалыша.

– Дёртюнчю курсунда ата-анам бир-бири булан таныш бола, сонг олар уйленелер. Мени гиччи къызардашым да бар. Ол да бизин йимик педагог касбуну сайлагъан. Педагог – бизин уягълю касбубуз,– деп айтмагъа ярай.

Лена, орта школада охуй туруп, 8-нчи класдан сонг бир заманны ичинде Готфрид Гъасановну атындагъы музыкалы училищеде фортепьяно класында охуй эди. Онда ону музыка инчесаниятгъа бакъгъан гъасиретлиги дагъы да бек артды. Озокъда, огъар пагъмулу концерт-мейстер–Светлана Георгиевна Папа-

ян, директор ва гъар яндан да гючлю хормейстер – Наида Абдурагъмановна Абдулгъамитова да дарслар бере эди чи! Ол дагъы да ДГПИ-ни музыка – педагогика факультетинде де охуй, ондан сонг ассистент, музыкалы алатланы кафедрасында баш дарс беривчю болуп чалыша ва аспирантурада охуй.

– Педагогиканы аспирантурасы мунда ёкъ эди. Мен буса шо касбуну бек сую эдим. Шо саялы, мен диссертациямны «Коррекционная педагогика» деген кафедрада якъладым. Мени ёлбашчым профессор Ж. Маллаев эди. Диссертацияны Москвада якълама тюшдю. Онда буса мени илму ёлбашчым профессор Л.И. Плаксына эди, – дей Елена Ельникова.

Илму-ахтарыв ишин якълагъан сонг, Елена Ельникова Москвадагъы шагъар педагогика университетде (3 йылны узагъында) баш илму къулулукъчу, олай да, жаваплы ишлерде де озюн гёрсетген.

– Шо йылланы ичинде мен багъасы ёкъ кюйде, янгыз дарс беривден туюл, илму-ахтарыв янындан да кёп сынава топладым.

Москва мени чыныкъдырды. Болса да, шонда яшагъан заманымны узагъында, мен къаратангдан Таргъу юртну межитинден халкъны намазгъа чакъырагъан азанны тавушун, денгизибизни, ватаныбызны елин ва акацияны ажайып ийисин оьтесиз сагъына эдим.

Чыдамадым...

Къайтдым...

Ондан сонг ДР-ни билим берив ва илму-ахтарыв идараланы умуми республика касбучу билим берив бёлюгюню ёлбашчысы, «Детская личность» деген муниципал социал-реабилитация центрыны директору болуп ишлей туруп, «Лечение, реабилитация, коррекция детей с отклонениями в развитии» деген те-

магъа байлавлу кандидатлыкъ диссертация якъладым. Ондан сонг да, 52 номерли яшлар бавуну директору болуп ишледим.

– 2015-нчи йылда магъа республиканы къатынгишилерины форумунда чыгып сёйлемеге тюшдю. Шонда россиялыланы арасында дагъыстанлылагъа байлавлу яман, терс ойлар тувулунагъанлыкъгъа, оланы террорчулагъа тенг этмеге къарайгъанлыкъгъа ёл бермеге ярамайгъанны гъакъында айтдым. Сонг да, бандит уюрлеге къаршы ябушувда бизин уланларыбыз гёрсетеген къоччакълыкъны, къатынгишиле-рибизни гёзеллиги, сав-саламатлыгъы гъакъында эсгердим. Олай да, Россияны тозмагъа гъаракат этеген тайпагъа къаршы ябушмагъа герекни гъакъында билдирдим. Шо сёйлевюмден сонг магъа Дагъыстанны Халкъ Жыйынына депутат болмагъа таклиф этдилер.

Елена Анатольевна белгили Дагъыстан Пачалыкъ Советини Председатели М. М. Магъамматовну зенгин айрыча иштагъаланып эсгере.

– Шо гюн мени биринчи иш гюнюм эди. Секретарь магъа Магъамматали Магъамматович мени телефонгъа чакъырагъанны билдирди. Мен манг болуп; «Шосуму»? – деп сорадым. «Бизде башгъасы ёкъ», – дей секретарь. Телефондан таба ол мени къутлады ва магъа тавушун бергенни Дагъыстангъа пайдалы болажагъыма бек инанагъанны айтды. Ахырда магъа насип ёрап, бир башлап ата юртум Ташкъапугъа барып гелгенимни арыв гёргенин билдирди. Мен гиччи ватаныма барып, атам къургъан кёпюрден бир нече керен оьтдюм. Бу негъакъ туюл эди. Булай тергев мени кёп ойлагъа салды ва жаваплылыкъгъа тартды.

– Сиз «Единая Россия» деген партияны члени де ва бизин республи-

кадагъы «Единая Россияны» къатынгишилерини ғыаракаты» деген проектни координатору да дюрсюз. Шо ғыакъда бираз эркин кюйде хабарласагъыз?

–Шо федерал проект оъзюню айланасында 80-нден де артыкъ региондан 100 минг къатынгишини кършагъан. Бу «Единая Россияны къатынгишилерини ғыаракаты» деген проектге гирген къатынгишилер: бирлери волонтерлар, политиклер, жамият чалышывчулар, далапчылар, башгъалары – СВО-ну ортакъчыларыны уягълюлерини членлери, олай да, кеп яшлы аналар. Биз ярыкъландырывчу ишлер де юрютебиз: билим берив семинарлар, къатынгишилени савлугъуна, бизнесге байлавлу сёз юрютебиз. Биз «Женщина в политике» деген «дёгерек стол» ытгермеге гёз алгъа тутгъанбыз. «Женская политшкола» деген проектни мурады – политик къатынгишилени ғыазирлемек,– деп давам эте сёзюню Елена Анатольевна. Бу школаны экспертлери–Пачалыкъ Думаны депутатлары ва Дагъыстанны алдынгъы ва ғыалиги политик къатынлары. Олар барысы да проектге янгы кършулгъан къатынгишилеге кёмек этежеклер. Тек бизин лап да аслу масъалабыз – юрюлюп турагъан дауну ортакъчыларыны уягълюлериние кёмек этмек. Дагъыстанлы къатынлар бир де кант этип уйренмегенлер. Тек олар оъзлер бугюн янгыз ташланып, къраравсуз кълмагъанны, оъзлени ватандашлары унутмагъанны ғыис этсин учун, къасткылып чалышмагъа герекбиз.

Шолай биз Россияны СВО-ну биринчи Игити Нурмагъаммат Ґажи-магъамматовну анасы «Бизин гючюбюз–бирликде» деген кърумда республиканы ғыаракатчы къатынгишилерини бирлешивюн кърурагъан заманда бирче чалышгъан Сапижат

Мазаева булан да тез-тез ёлугъабыз. Шо кърумну ёлбашчысы– Россияны Игитини агълюсю Патимат Пайзуллаева. Бу ерде мен дагъы да биревню ғыакъында айтмасам ярамай. Ол Кърччакълыкълны эки орденине ес болгъан ва давда жан берген Руслан Примовну анасы– Аида Примова. Ол оъзюню уланы Руслан оълумден кърутгъаргъан Запорожье шагъарлы Юлия Морковкинаны ва ону сегиз де яшын Дагъыстангъа чакъргъан. Морковкинаны уягълюсюне Дагъыстангъа гелмеге сенатор Ильяс Умаханов кёмек этген. Биз янгыз къатынгишилер булан ишлеп кърыймайлы, «Память гор» деген СВО-ну ветеранларыны къруму булан да иш гёребиз. Къатынгишилени бу яхшы ишлерине ДР-ни Башчысы Сергей Меликов да яхшы кюйде кёмек этген. Булай кърумлагъа кёмек этмек, къатынланы жамият-политика ишлеге кърушмамакъ, оланы юзюнде гележекде болажакъл политиклени гёрмек–бизин учун бек маъналы ишдир.

Бугюнгу бизин паракат яшавубуз дав майданда, бизин барыбызны да якълап, азиз жанларын кърурбан этген уланланы ва кърыланы аналарыны яхшылыгъындан экенни бир де унутмайыкъ. Мен ойлашагъан кюйде, бизин эргиишлерибиз – бизин тавларыбызны кърччакълыгълны белгиси буса, къатынгиши де – шо «тавланы юрегидир».

Ажа Абдурагъманова

Къызлар

Гъалиги Къызларда XVI асруда Терки -1 (15670), Терки -2(1579),Терки-3 (1589) деген рус дазу бекликлер болгъан. Къызлар юрт гысапда, биринчи 1652-нчи йылда арагъа чыкгъан дейлер.

Къызлар шагъаргъа Пётр I пача лап башлап гелгени ону тарихинде бир агъамиятлы, бир уллу агъвалат болгъан. Терик озенни боюндагъы рус ерлени бу уллу алышдырывчу кёпден ушатгъан. Ол ойлашагъан кюйде, о ерлер юзюмчюлюк юрютмек учун, чагъыр , чилле этмек, учуз бояв этеген «марена» деген обсюмлюк ва дюгю чачмакъ учун къыйышывлу ерлер, – деп гысаплагъан. Шо тухум хозяйство тармакълар о заман янгы арагъа чыгъып геле болгъан, озю де лап шо Терик сувну боюнда ва Аштарханда. Пётр 1 пача 1722-нчи йылны июль айында, биринчи гезик озюню асгери булан Дербентге барагъан ёлунда, Терик бойда бираз замангъа танапусгъа токътагъан. Тек о заман

ол янгыз «Уъчюнчю Терки» шагъаргъа гирген. Экинчи гезик ол шо йылны гюз вакътисинде, сентябрь айны ахырында, Дербентден Россиягъа барагъан ёлда Иссисув Борагъангъа баргъан ва ону исси сувларында киринген. Шо заманларда онда гележекде болажакъ Къызлар бекликни еринде «Кизлярский перевоз» деген асгерлер ва сатыв-алывчу гемелер чыгъагъан ёл болгъан. Шо «Пача перевозну» янында, юртну уручулардан ва тыш чапгъынчылардан сакълайгъан «къаравулу» да болгъан. Шо замандан эки йыл да обтгенче, 1725-нчи йылда ташгъын гелип, шо юртну тюбюкъарадан болмагъандай эте.

Йыллар гете, янгыз 1735-нчи йылда генерал-аншеф, **В.Левашов** Терик сувну сол ягъында биринчи рус бекликни кюрчюсюн сала. Шо замандан башлап, Къызлар Темиркъазыкъ Кавказны сатыв- алыв центры болуп къала. Къызлар деп о юртгъа негер айтылгъан экен дагъы? Айтайыкъ.

Наслудан- наслугъа гелеген: «Бу элдерде кёп -кёп атив къызлар яшай», – деген хабаргъа гёре, шо юртгъа Къызлар деген ат тагъылгъан. «къызлар» деген ат муна шоллай яшавгъа чыкъгъан. Тек бир-бир тарихчилер «къызлар» деген атны «къызыл яр» деген сёз тагъымгъа байлама сюелер.

«Шону заман да исбат эте. Бекликни аты Терик сувну атындан геч тагъылгъан», – деп гысап эте тарихчилер. Нечик болса да, шо шагъар кёп- кёп эсги китапларда эсгериле. Кавказ даву заманындагъы Надир шагъ, Ушурма, Къази-Магъаммат йимик, тыш чапгъынчылары бекликни къурулушларын бузгъан. Беклик юрт кюйде 100 йылдан да артыкъ тургъан ва 1858-нчи йылда шагъаргъа айлангъан. 1922-нчи йылда шагъар Дагъыстан АССР-ни ичине гире. 1937-нчи-1944 -нчи йылларда Къызлар Орджоникидзе (Ставрополь) крайгъа гире болгъан, 1944-нчи йылдан башлап, Грозный областгъа ва 1957-нчи йылда янгъдан Дагъыстангъа берилген. Къызларны кёп асрулу тарихини ичинде, бу шагъарда кёп белгили адамлар яшагъан. Биринчилей, алда эсгерилгени йимик –Пётр 1 пача. Ол эсги Къызларда 2 керен болгъан. Къызлар крайда болгъан янгыртывлар да, Пётр 1 пачаны Указларына гёре, яшавгъа чыгъарыл-

гъан. Каспий денгизни ва ону боюндагъы областланы илму карталары да шо заман этилген. Ону Указларыны кюрчюсюнде, Каспийдеги минерал сувлар ва къара нап бар ерлени де тапгъан. Булар барысы да Россия булангъы алыш-бериш байлавлукъланы генгleshдирген. Къызлар беклик бары да шагъар къурулушлары да булан бирге, 1935-нчи йылда Монарх пача къатын Анна Иоановнаны Василий Левашовгъа этилген буйругъуна гёре къурула.

Левашов – Рус Кавказда асгер къуллугъун кютген лап да пагъмуду генералларыны бириси. Ол Кавказда 14 йыл асгерге къуллукъ этген. Огъар Пётр 1 пача обтесиз инана ва гючлю гъюрмет эте болгъан.

Александр Васильевич Суворов– 1779-нчу йылда, инспектор гысапда, якълав дазуланы ва бекликлени гъалын тергемек учун гелмеге ёлгъа чыгъа. Шоланы арасында Къызлар беклик де болгъан. Озью давда бодан да кёп ябушувлар олттерген ва оланы бирисинде де утдурмагъан. Уллу ва белгили асгербашчысы Суворов бу топуракъларда 1779-нчу йылны февраль айындан башлап, бир айны узагъында къалгъан.

Пётр Иванович Багратион– белгили гюржю бийлени тухумундан чыкъгъан, 1765-нчи йылда Къызлар-

да асгербашчыны агълюсюнде тув-
гъан. 1782-нчи йылда ону Потёмкин
бий Кавказдагъы мушкетёр полкгъа
онгара. Ватан дагъу игити – Баграти-
онну асгер къуллугъу шолай башла-
на. Ол узакъ турмай, гючлю ярала-
нып, яшавдан гете.

– Ол Россия асгерни лап да яхшы
генералы эди, – деген Наполеон Баг-
ратионну эсгере туруп. Мунда Миха-
ил Юрьевич Лермонтов да гелген.

– Ёл юрюй туруп, Къызлардан
башлап, Тамань шагъаргъа етиш-
дим, тавлардан артылдым, Шушада,
Кубада ва Шемахада болдум, – де-
ген, шо заманланы гъакъында Лер-
монтов. Булар Лермонтовну обзю-
ню сёзлери. Лермонтов узакъ заман
«Шелковская» деген юртда обзюню
къардашларында, биринчи Рус Чил-
ле заводну ессилеринде яшагъан. Ону
къардашлары – биринчи Рус Чилле
заводну кюрчюсюн салгъан эрме-
ли сатыв-алывчу Сафар Васильевни
наслулары болгъан.

Лермонтов – Кавказда къазакъ-
лар булан къатнай ва Терикни суву-
ну макъама гёре, оланы яшавуну
ва ерли къазакъланы игитлигини
гъакъында юртлулар айтагъан къу-
журлу тарих шиърулагъа ва хабар-
лагъа иштагълы кюйде тынглай.
Шолайлыкъда, Лермонтов обзюню
«Терикни савгъатлары» деген балла-
дасын яза. Ону белгили поэмалары:
«Демон», «Мцыри» ва «Бизин заман-
ны игити» деген романы да Кавказда
язылгъан.

Николай Иванович Пирогов – сав-
лай Дагъыстанны айлангъан. Терик
сувну да, озокъда, унутмагъан. Ол
медицина къуллукъчуланы обзю чы-
гъаргъан янгы илму – билимлени дав
майданда къолламагъа уйретген.
Обзю Къызлардагъы заманда, ол хо-
лера ва малярия аврулагъа къаршы
чалышагъан медицина учреждение-
лер къургъан. Биринчи сынавларын
Пирогов бу элдерде къоллагъан. Нар-
козну ва гипсни де обзю ойлашып,
обзю яратып къоллагъан. 1847-нчи
йылда Къызларгъа ол обзю этген

наркоз аппаратны да савгъатгъа бер-
ген. Ол обзюню гъакъылы ва били-
ми булан, санавсуз кёп асгерчилени
облюмден къутгъаргъан. Яралары
авуртуп, чыдап болмайгъанланы
оланы азабындан къутгъаргъан.

Лев Николаевич Толстой – 1851-нчи
йылдан 1854-нчю йылгъа ерли Кав-
казда асгер къуллугъун кютген. Кёп
заман «Старогладовская» деген юрт-
да дав агъвалатларда ортакъчылыкъ
этген. Ол тез-тез Къызларгъа бара
болгъан. Асгер ёлдашлары булан ол
Къызлар ёлланы бойлары булан акъ-
тереклер орнатгъан. Обзюню «Къа-
закълар» деген асарыны игитлерини
келпетлерин де ол кёбюсюн мунда
яратгъан. Кавказда язгъан асарла-
рыны хыйлысын ол Кавказгъа ва
кавказлылагъа багъышлагъан: шо-
ланы «Гъажимурад» (Хаджимурад)
ва «Кавказ есири» (Кавказский плен-
ник) деген асарларында къоллагъан.
Обзюню «Детство» деген биринчи по-
вестин де ол «Современник» («Заман-
даш») деген журналгъа Къызлардан
йиберген.

Александр Дюма (уллусу) – «Три
мушкетёра» деген романны автору,
1858-нчи-1859-нчю йылларда Кавказ-
гъа сапаргъа геле. Шо сапарыны ма-
териалларындан пайдаланып, ол эки
китап язгъан: оланы бириси – «На
Кавказе» деген китап.

Максим Горький – 1888-нчи йыл-
да Къызлар элдерде, балыкъ артелде
ишлеген. Уялчан ва бираз мююшбаш,
саякъ улан охувну да, гъар затны да
оьзбашына уйренген. Ол кёп китап-
лар охугъан, къоркъунчсуз ва обзю-
ню обзтёрече ойлары ва пикрулары
булангъы, ачыкъ сёзлю, гъакъыллы
бу улан балыкъчыланы гъайран эте.
Олар булан къатнаша туруп, обзюню
асарлары учун, оланы арасындан ли-
рикалы игитлер таба. «Мальва» деген
асарына да Максим Горький игитлери
гъисапда, Крайновкадагъы балыкъ-
чыланы сайлагъан.

Гъазирлеген Г. Асадулаева

Викторина

Игитлеге тувмакъ бардыр – оьлмек ёкъ!

Гьюрметли охувчулар! Викторинаны давам этебиз ва бу гезик сизин терге-вюгюзге кѳумукъ айтывланы ва аталар сѳзлерини башын беребиз, ахырын сиз тюз кюйде узатыгъыз. Бизин соравалярыбызны барысына да тюз жаваплар табылажагъына бир де шекленмейбиз.

Башлап журналны 3-нчю номеринде чыкъгъан викторинаны соравалярына жаваплар кѳайтармасакъ, амал ёкъ.

ЖАВАПЛАР

Ишарты

1. Байрамавул, Бамматюрт, Османюрт.	5. 1965-нчи йыл.
2. Ишарты.	6. Ўзбекистанда.
3. Кѳазшюрт.	7. Боташюртда.
4. Китапны тизгенлер Б. Байгишиев ол оьлген деп язгъан болгъан.	8. Торкѳалиде.

СОРАВЛАР

Азатлыгъын сакъламагъан... не затдан кѳутулмас?
Эл агъасыз... тон не затсыз болмас?
Тарихсиз адам... нечик адамдыр?
Алтын ерден чыгъа...батырлар кѳайдан чыгъа?
Ат оьлсе, майдан кѳалар...игит оьлсе, не кѳалар?
Бѳрюден кѳоркѳгъан... кѳайда бармас?
Игитни игитлиги... кѳачан билинер?
Эркеклик– билекде болмас...кѳайда болур?
Игит–бир, кѳызбай... нече керен оьлер?
Игит –уьйде тувар...кѳайда оьлер?

*Гѳазирлеген
Алав Алиев*

Аминат
Абдурагъманова

Мен тюгюл бусам, кимдир дагъы?

Бир де шекленмейли, ону гюндюз де отну ярыгъына да табып болмайгъан, сийрек ёлугъагъан, озюн де унутуп, даим озгелени пайдасы учун чалышагъан адамланы гысабына къошмагъа ярай. Олайлагъа – альтруист деп айтыла. Ёкъ, ол волонтер тюгюл. Ол– бизин аламны таза кюйде сакъламакъ учун ябушагъан адам. Тазалыкъ ёклукъну хата балагъы, дагъы чыдама ярамайгъан ерге етишген. Шоланы арасына: пластик чёплер, нап ва шону къоллап чыгъарылагъан маллар дериядай улму тебелер, от тюшювлерден боппа-бош къалгъан, пучуна къолланагъан агъачлыкълар, орманлыкълар гире. Шолар барысы да бизин игитибизни ичинбушдура. Ол озю йимик ойлашагъанлар булан республиканы «Феникс кзуш» деген акционер жамиятын кзурма болгъан.

Феникс кзуш... Шо– кюлден янгыртылагъан, дюньядагъыланы барына да яшавну къайтарагъан кзуш...

Янгызыкъдан кзоркъма

Шо бары да зат сонг болгъан. Яшавубузда бизин не къаравуллайгъанны алданокъ билмеге бажарылмай.

Аминат Абдурагъманова булай хабарлай:

– Яшавда гъар кимни озлер сюеген ёлну тангламагъа ихтияры бар. Намусун къыйнайгъан ишлер этип, сонг оз-озюн айыплап турмайгъан кюйде яшамагъа къасткылма герек. Бизин, яшланы, ата-аналарыбыз шолай уйиретген эди.

Магъа чакъ-чакъда адамлар: «Негер тарыкъдыр сагъа шу жамият иш, башгъалар йимик, парахат яшасанг»,–дей эдилер. Биз барыбыз да якъламасакъ, къайтарывсуз тас этме болагъан табиятны, дюньяны гесеги экенибизни адамлагъа нечик англатарсан. Ол озюню жамият яшаву нечик башлангъанны эсге ала:

– Къыр жанлагъа гъав этивню, жанлы тереклени ёкъ этивню–мен къачанда хатирсизликте гысаплай

эдим. Мен оз-озюме адамланы яманлыгъындан йылайгъан жанланы, кзушланы, къызгъанмай гесилеген тереклени гермес учун, табиятны нечик якълама бола экенмен деген суалны бере эдим.

Гунибден бирден Магъачкъа-лагъа гёчмеге тюшгенде, бары да адамлар йимик яшасам да, бир затгъа да къарамайлы, къарар къабул этмеге заман гелгенни англадым. Денгизге ювукъда ерлешген «Берёзка» деген районгъа гёчюп, мен гъар гюн денгизден сююне ва эртенги тангны къаршылама сюе эдим. Гъар гезик денгиз нас болагъанын, шону ягъаларында киринегенлерден къалгъан пляждагъы чёплени, эрши гёрюнюшлени эс эте эдим. Шо заман биринчилей пляжны майданын тазаламагъа башладым. Башлап магъа адамлар чёп жыягъан къатынгъа йимик янашагъаны эсимде. Тек олагъа мени хатирим къалмай эди, денгизни уллу балагъдан якълама герекни гъарисине англата эдим.

Шолайлыкъда, бирликде къаст этип, денгиз ягъаны жыягъанлардан, волейбол ойнайгъанлардан, чай ичегенлерден къурулгъан бирлешив яралды. Шо буса, инаныгъыз, къардашлардан эсе, бир-биревню бавурлу ва татывлу эте. Арадан бир йыл гетип, маданият ва табии варисликни эсделиклерин къоруп сакъламакъ учун, «Феникс къуш» деген ДР-ни акционер жамияты яралгъан.

Шо заман Аминат Мавлетмагъаматовна, майданланы, ерлени чѐпден тазаламакъ ва тереклер орнатмакъ учун гъар тюрлю ерлеге барагъан 200-ден де артыкъ адамдан активистлени группасын къургъан.

Яшавунда Аминат етишген уьстюнлюклени кѐбюсю яны, дюньяны яхшы, таза ва ачыкъ этмек учун адамланы къуршап билеген пагъмусундан гъасил. Инг башлап ону жамият ишлер шончакъы да елей, гъатта, экология масъалагъа байлавлу болуп, дагъыстанлыланы къуршап, табиятны не къайдада къорумагерекигъакъындагертиойлашмагъа башлагъан. Шолайлыкъда, Аминат уьстюнлю проектлени танглап, бизин республикада да шолай сынавланы къолламакъ учун, башгъа регионларда юрюлеген экология форумларда ортакъчылыкъ эте. Аминатны кѐмеги булан чѐплени алдын алып, шагъарны яшыллашды-

рыв, жанлагъа языкъ сынып янашыв йимик масъалаланы чечивде, пайдалы жамият сынавланы къоллай. Шо заман ол бир йылны ичинде экология форум, «Экологияны жумасын», шолай да, республиканы муниципалитетлеринде шогъар байлавлу гюзде ва язбашда чаралар оьтгерип, «Единая Россия» деген партияны жамият булан иш юрютеген республика штабыны актив кѐмеклиги булан гѐрмекли кюйде алгъа бара.

– Жамият ишни шо къайдалары, адатлангъандан къайры да, «Яшыл жамиятчыланы» аслу ишине де айланып къалгъан, – деп эсгере обзю Аминат Мавлетмагъаматовна.

ю гюнню ичинде, республиканы бары да шагъарларындагъы ва районларындагъы жамият ерлерде тазалав ишлер юрюле ва тереклер орнатыла. Баргъан сайын республикада тав крайны гъалына: денгизни, орамланы, ял алып бавланы тазалыгъына агъамият бериле.

Табиятны сакъламакъ– гъар адамны иши...

– Машгъул болмагъа дагъы не бар?– деген обзюню суалына обзю жавап бере. – Мен экологиядан къайры, дагъы башгъа ишни юрютмеге болмайман,– деп жавап беремен мен обз-обзюме.

ДР-ни Башчысыны янындагы ватандаш жамиятны ва инсанны ихтиярларыны оысююню масъалаларына къарайгъан советни члени, «Единая Россия» деген партияны ва «Таза уьлке» деген партия проектни регион жамият советини председатели де болуп, Аминат яшавунда аслу тергев береген экологиягъа байлавлу иш булан яшай. Ол гъали-гъалилерде, экология якъдан заралгъа тарыгъан Анапагъа барып гелгени гъакъында хабарлай.

Къара денгизде болгъан уллу хата балагъны масъаласын чечмек учун кёп санавдагъы волонтерлар жы-йылгъан эди,– деп хабарлай ол. Керчен кьолтукъда батылгъан нап ташыйгъан танкерлерден сонг, авур иш болуп минглер булангъы пут мазут, сувгъа яйылгъан. Болгъан наслыкъдан нечесе къушлар ва дельфинлер зараллангъан, шолай да, тизив къайырчакъ пляжлар напны ва мазутну тюбюнде къалгъан. Къувунлу гъалдан болгъан экономика зиянны санамгъа да къыйын!

Аминат республиканы туристлер ял алагъан Чиркейдеги сув сакълангъан ерде, Солакъ коньонда пластик юзеген атавланы, тёгюлген чёпню гъалына да тергев бере ва башгъа ведомстволаны да Каспий денгизни наслыгъына къулакъасмагъа чакъыра.

Яхшы, жаваплы адамлар! Бизин табиятыбыз гёзел экенни анлагъыз!– деп рагъатсызлана Аминат, – айлана якъны наслыгъы, «оьлтюре» деп айтмагъа ярай!

Ол ойлашагъан кюйде, республикада насипли ерлер де бар. Мисал учун, тазалыкыгъа байлавлу тергевлер юрюлеген– Къызылорт шагъар.

– Сиз шону гъакъында эшитгенмисиз?–деп сорай ол. Шагъарны тазалык болдурув гъалын ерли администрация актив къайдада янын тутта. Шонда ону кёмеклиги булан ишни пайдалыгъын токъташдырагъан мониторинг– биринчи ерде. Савлай шагъарны контейнер майданларында

видео камералар салынгъан. Низамны бузагъанланы янгыз ачыкъ этип къоймай, оланы къатты къайдада такъсырлайлар. Шагъарда коммунал къулдукъчуланы ишчи гюню, эртен сагъат 6–да башлана. Субботниклер буса шагъарда, язбашдан башлап гюз болгъунча, гъар сонгугюн оьтгериле. Бугюнге ерли Къызылорт – республиканы лап да таза шагъары санала. Жамиятчы масъаланы башгъа янына да къарай. Йыл сайын бизге гелеген туристлени санаву артагъанлыкъны гёз алгъа тутуп, республиканы экология гъаракатына гюч этилегенликни де гысапгъа алмагъа герек!

ДР-ни «Феникс къуш» деген акционер жамиятны кёп тюрюлю пикрулары ва таклифлери бар. Аминат Мавлетмагъамматовна буса, бир гюнню ичинде 24 сагъат болагъанына талчыгъа, неге тюгюл де, гъали де кютюлмеген кёп иш бар.

Ятгъан ташны тюбюнден сув акъмайгъанны мен англайман,– деп хабарлай ол. Тазалыкыны болдурув айры адамланы масъаласы тюгюл, жамият англавну бир бёлюгю экенни ва оысюню топурагъында есси болуп да билмеге тарыкъны дагъыстанлылар англамагъа герек!

Биз табиятгъа бакъгъан сюювюне ва инсангъа илиякълый янашывуна, шолай да яхшылыкъны «дёгерчигин» айландырагъан ону къайратлы гючюне тамаша бола туруп, узакъ заман хабарладыкъ. – Бары да ишге нечик этишип боласан?–деп тамаша болуп, мен берген суалгъа ол, кюлей туруп: «Адамлагъа къуллукъ этмеге магъа оьрден буюрулгъан», – деп жавапланды. Аминат «Таза Дагъыстан» деген гъазир этилген проект-программаны гъакъында да хабарлагъан. Шо программа булан таныш болгъан россиялы иш ёлдашлары авторгъа, «оьлтюрюлмейген оптимистка» деп багъа берген.

Айшат Тажудинова

Мая
Алиева

Ана тилни муаллими

«Инсанлыкъ якъдан муаллимингден де гючлю бол,
– деген муаллим»

Конфуций

Лев Николаевич Толстой муаллимлени гъакъында хабар юроте туруп, булай деген: «Яхшы муаллим болмакъ учун, огъар уллу ва терен билим де, генг юрек де герек». Муна шу эки де байлыкъ бизин бугюнгу хабарыбызны игити – Мая Алиевна АйгуMOVHада толу кюйде бар деп айтсакъ да ялгъан болмас. Бу гъалиги шартларда, ана тилибизни тас этмеге аз къалып турагъан заманда, ону къоруп сакъламакъ учун, гючюн- къуватын салып чалышагъан, ана тил ва адабият дарслагъа бюс -бютюн оьмюрюн берген муаллимлеге игитлер десек де, яражакъ. Неге? Неге тьогюл де, олар бугюн, ана тил дарсланы саянавун аз этмек учун къасткъылып айланагъан, билим берив тармакъны «ел тирменлери» булан Дон Кихотлар йимик, бет-бетге туруп, ана тил дарсларыбызны якълап, сакъламакъ ва артдырмакъ учун, жаны-къаны булан ябуша,– демеге ярай. Мая АйгуMOVHа яшлар булан ишлейгени 40 йылдан да артыкъ бола. Охувчу яшлар булан ёлукъгъан биринчи гюнюн ол бир де унутмай. Муаллим касбусун Мая Алиева 1982-нчи йылда башлагъан. Шо гюнден бугюнге ерли ол охувчу яшларын, янгыз оьз, ана, дарги тилине уйретип къоймай, халкъыны милли культурасына ва адатларына да уйрете.

Бырынгъы Индияда муаллим, доктор яда астролог касбуну юртегенлер, янгыз, къайсы янындан къараса да, таза намуслу ва олай да, яхшылыкъ учун оьзю- оьзюн къурбан этмеге гъазир адамлар болмагъа

тарыкъ, – деп гъисап этилген. Шо да негъакъ тьогюл. Неге десенг, оьзюню ичинде ярыгъы ёкъ адам, шону оьсюп гелеген наслулагъа чы нечик де, бир инсангъа да берип болмай.

Бу гъалиги Интернет девюрде бары да зат кёбюсю гъалда башгъачалай. Демек, гъалиги заманда Интернетде бары да зат гъазир кюйде берилип тура деп айтмагъа ярай. Шо саялы охувчу яшланы къыйналып, охуп, янгы билимлер алмакъ учун заманын, гючюн йибермеге гёнгю ёкъ.

Бир-бир охувчулар чы, гъатта булай билдире: «Не этейик о билимлени, къыйналып, уйренип, башыбызда сакълап, Интернетде бары да зат гъап- гъазир, не заман суйсенг, компьютерну ачып, яда телефондан таба суйгенингни биллип боласан?» Шо саялы бугюнгу муаллимлеге яшлагъа дарс бермеге оьтесиз къыйын. Ойлашмагъа ой бар...

Шо саялы муаллимлени иши бугюн бир игитликге ошай, айрокъда ана тил дарсланы берегенлерине. Озокъда, булай айтгъанда, ана тиллер гюнден-гюнге унутулуп бара, ёкъ болуп къалмакълыкъ да бар. Шо гъакъда ойгъа батма суймесек де, тек бажарылмай къала.

Тек ана тил дарс береген муаллимлер ругъдан тьюшмей. Олар не къадар, охувчуланы ана тилине ювукъ этмек учун къасткъылып ишлей. Муаллимлени сёнмейген ругъу бизин де ругъландыра ва ана тиллени гележегине, аз болса да, умут бере. Балики, ана тилдерибиз яшавун давам этер? Шолай болгъан сонг, бизин ана тил-

лерде чыгъагъан журналларыбыз да, газетлерибиз де ёкъ болмас деген умут бар.

Бизин бугюнгю игитибиз Каспийск шагъарда, иш къулдукъчуланы ожагъында тувгъан. Ону ата-анасы игитлени ватаны – Акъуша районну Муги юртуну ватандашлары. Юрт школаны тамамлагъан сонг, Мая Алиева ДГУ-ну филология бёлюгюнде охугъан. Бир заманны ичинде ол мактапда муаллим болуп ишлей туруп, университетде алгъан билимлерин оёзюню дарсларында къоллагъан.

Оёзюню муаллимлик ёлун Мая Алиева Акъуша районну Акъуша деген юртундагъы 2 номерли мактапда башлагъан ва шонда 1992-нчи йылгъа ерли ишин давам этген. Он йылгъа ювукъ Мая Алиева шо мактапда директорну тарбия якъдан заместители болуп чалышгъан. 1998-нчи йылдан башлап, ол Акъуша юртдагъы С.Мироновну атындагъы 1 номерли мактабында ана тил ва адабият дарсланы да юрюте.

Акъуша– оёзюне хас адатлары ва адамлары булангъы юрт. Мунда

ким- ким де узакъ заман яшап болмай. Тек Мая Алиеваны ерли халкъ сую ва абурлай. Мунда ерли халкъны абурун-сыйын къазанмагъа тынч туююл. Амма, бу муаллим оёзюню ишине, иш ёлдашларына ва охувчуларына, олай да оланы ата-аналарына янашагъан кую булан, ол шо абурну тезден къазангъан. Олар барысы да бир йимик, Мая Алиева береген «ачыкъ дарсланы» бек ушаталар ва шоларда кёп суюп, атив де гёрюп, ортакъчылыкъ этелер.

Ондан къайры да, бу пагъмуду педагог район мактапларда чалышагъан яш муаллимлеге де кёмек эте. Олагъа оёзюню педагогика сынавун бере.

Бугюн ана тиллерибиз «жанбазарда» гъаран тыныш алып турагъанда, Мая Алиевнаны оёзюню ана тилине, милли культурасына, адабиятына, олай да, тарихине береген тергею оёзге муаллимлер ва бизин, (ана тилге байлавлу газетлени ва журналланы журналистлери) учун оётесиз пайдалы уьлгю болуп токътай. Биз де оланы талпынывун сакъламакъ, якъламакъ ва артдырмакъ учун

кѳолубуздан гелегенни этмеге гѳар заман да гѳазирбиз.

– Сиз ана тилини ахтарывун, огѳар бакѳгѳан сюювню янгыртмакѳ ва артдырмакѳ учун не ишлер гѳересиз?– деп сорадыкѳ биз Мая Алиевагѳа.

– Мен тилибизни сакѳламагѳа кѳмек этеген, кѳп–кѳп чаралар оѳтгеремен. Айрокѳда мен бизин милли язвчуларыбыз, шаирлерибиз, журналистлерибиз булангѳы ѳлугѳувланы кѳп оѳтгеремен. Шо ѳлугѳувлар, охувчуланы ана тилине ва культурасына бакѳгѳан сюювюн, тергевюн артдыра. Олай ѳлугѳувлардан сонг, охувчуларыбыз милли асарлагѳа да, оланы авторларына да башгѳача тергев бере. Авторлагѳа оѳзлени соравамын бетге– бет бермеге шо чаралар оѳтесиз кѳмек эте. Ондан кѳайры да, шолай ѳлугѳувлардан сонг, кѳбюсю охувчу яшланы оѳзлеге хас пагѳмулары ачыла.

Мая Айгумовна Алиева оѳзюню охувчу яшларын, ана тилге ва адабиятгѳа байлавлу гѳар йыл оѳтгерилеген, республика олимпиадалагѳа лайыкѳты кюйде гѳазирлей. Шо олимпиадаланы гѳасиллери оѳзлюгюнден яхшы болуп кѳалмай чы, Шо – Мая Айгумовна оѳтгереген асил ишини гѳрмекли натижасы.

Алдынгѳы заманда охувчулагѳа янгыз билим тѳюгѳл, шону булан янаша дурус тарбия да береген, совет мактапларда алынган сынавамын Мая Айгумовна бир де унутмай, оланы кѳп сююп кѳоллай. Балики, Мая Айгумовнаны охувчулары оѳзлени кѳп сюеген муаллимин ва ол да охувчуларын бир де унутмайгѳаны да шо саялыдыр, ким биле?

Ону охувчулары мактапдан сонг нечи адамлар болур? Бу сорава Мая Алиеваны башындан бир де чыкѳмай. Билим берив деген зат янгыз охувгѳа, гѳасапгѳа ва оѳзге тѳрлю пагѳмулагѳа уйретмек тѳюгѳл чю. Инг аслусу – охувчуланы яшавун, билим беривде онг ѳллагѳа онгармакѳ. Мая Алиевна гѳар заман шо масѳаланы гѳайында.

Мая Айгумовна яшав ѳлдашы Алиев Али Кѳурбанович булан бирге аламагдай, уѳч авлет оѳсдюрген ва тарбиялагѳан: оланы ѳкиси улан ва бириси– кѳыз. Бугюн оланы кѳызы Заира район судда жаваплы ишге ес болган. Уллу уланы Руслан Алиевич Алиев– ДР-ни Гѳукуматыны Председателини биринчи заместители, тизив билимли ва оѳзюню ишин сюеген касбучу. Уланы– Гѳабиб юрт хозяйство–гѳайванчылыкѳ тармакѳда ишлей. Мая Айгумовнаны агѳлюсю, яшланы атасы А.Кѳ. Алиев яшавдан кѳп ѳрте гетди. Аллагѳ рагѳмат ѳтсин! Ол янгыз оѳз районунда тѳюгѳл, савлай республикада да белгили юрист ѳди. Ол касбусуна байлавлу Акѳуша районда ахтарывчу ва прокурорну заместители болду, Избербаш ва Буйнакск шагѳарларда да гѳар тѳрлю ишлени юрѳтѳю.

Мая Айгумовна Алиеваны кѳыйынлары да зая болмады. Ол кѳп гѳюрметли грамоталагѳа ва макѳтавагѳа ес болган. 2007–нчи йылда ол «ДР-ни билим беривюню ат кѳазанган кѳуллукѳчусу», 2008–нчи йылда «Йылы муаллими» деген атлагѳа ес болгандан кѳайры да, шо йылда ДР-ни Президентини грантына, 2015–нчи йылда «ДР-ни ат кѳазанган муаллими» деген атгѳа да ес болган. Ондан кѳайры да, Мая Алиева ДР-ни Халкѳ Жыйыныны Председателинден Гѳюрметлев кагѳыз да алган.

*Мая Айгумовна районда ана тилден дарс береген муаллимлени бирлеши-
вюню ѳлбашчысы, ол район муниципал яратывчулукѳ ярышланы ѳсюрисине де гире ва гѳар заман йимик,
бугюн де охувчу яшланы ва оланы муаллимлерин янгы уѳстюнлюкlege
ругландыра.*

Патимат Сулейманова

Бир гезик туристлер Дагъыстангъа гелгенде...

Мен билеген кюйде, экинчи тирет толкъун уруп дегенлей, Дагъыстанда туризм жанланып тура. Биринчиси 70-80-нчи йылларда эди. Шо заманлар туристлер бизин тавларыбызны елеп къоя эди. Гючлю СССР пачалыгъыны гъар ерлеринден гелегенлер бизин зор уллу ярларыбызны, тавларыбызны, хали яйгъан йимик, бай, яшыл авлакъларыбызны, топуракъларыбызны гёрюп, емишли бавларыбызны ийисинден тыныш ала эдилер. Республикабызда яав, атлагъа минип, суйсе, транспорт булан бара эди. Шо заманлардан туристлени базалары къалгъан. Шоланы гъали янгыртып, артдырып, оьсдюрюп туралар.

Шо йыллардагъы турист тармакъны «акъсакълалары» бугюнлерде Дагъыстандагъы туризмге къарап башларын чайкъай.

Биревлер туристлерден акъча алмагъа уяла туруп, оланы инг сыйлы къонакълар йимик къабул эте, башгълар адам къылыгъын тас этип, байыналар. Квартираларын арендагъа берегенлени билдиривлеринде: «Дагъыстанлыланы къабул этмейбиз, дагъыстанлылагъа таклиф этмегиз», – деп язалар. Сонг да, бирдагъы тайпалар пасат юрюшню яягъан туризмге ёл бермеге тюшмей деп къарсалайгъанлар.

Дагъыстанлылар агъылып дегенлей, гелеген туристлени къабул этмеге гъазир тюгюл эди. Гъар ким оьзлер болагъан кююнде амал эте эди. Мени къурдашым да къаравулламагъан кюйде, дагъыстанлы къайдада шону булан машгъул болуп башлады. Биз ювукъ къурдашлар

экенге мен де туризмге байлавлу гертиликни билмеге суйдюм. Гелеген «къонакъланы» да, оланы къабул этеген «хожайынланы» да арасындагъы герти янашывлагъа, адамланы ич табияты башгъа-башгъа экенине тамашалыкъ этемен.

Къурдашымны ярланы бир къырийында дачасы бар эди. Шонда емиш тереклер ончакъы оьсмей эди. Шо ерде гиччирек, гёзге олай гёрюнмейген, гъаран эретургъан ую бар эди. Шону ичи буса эбе-хырлы, бизге хас культураны суратлайгъан кюйде онгарылгъан эди. Шонда вайфай, холодильник, телевизор бар. Ичине гирсенг, гъалиги яшавгъа гёре тизилген, къыргъа чыкъсанг– ярлар, бир илли-инсан да ёкъ. Кредитлер, ипотекалар кимни де талчыкъдыра, нечик де шолардан къутулма къарайлар. Шолай къурдашым да шо уйню туристлеге берип, къазанма суйдю.

Дагъыстанда айыпдан тартынагъанлар, таза адамлар кёп. Тавларда туристлени муратлары, къастлары гъакъда бек къоркъунчлу затланы хабарлайгъанлар бола. Къурдашым да къоркъа эди, тек ипотекасын ойлашды.

Къурдашымны уюне туристлер гелме башлады. Олайтагъангъа гёре, туристлер аслу гъалда уягълюлери, янгы тувгъан яшлары булан да гелелер. Олар «кенгурулар» йимик, авлетлерин де алып айланалар. Таза гъавада хам-хум этмеге ашамлыкълар туврайлар, оьзлеге таъсир этген затланы гъакъында хабарлайлар. Бир-бирине илиякълы янашалар. Къурдашым туристлени гъакъында

онгсуз лакъырлар юрюле эди. Гъеч бир яманын гёрмеймен деп англап болмай.

Ол ата-анасыны юбилейине олагъа Дагъыстангъа сапар савгъат этген авлетлеринден айрыча къувана. Биринчилай анасы гелип, аэропортда эрин къаравуллап тургъан. Олар экиси де бирче тавлагъа гелген. Яшлары буса олагъа да билдирмей, гъар ерлерден, бириси –Камчаткадан, тыш пачалыкъда охуйгъан торунуна ерли оланы янына етишгенлер.

Олар Дагъыстанны тавларындан гезедилер, къувандылар, бийимеге, халкъ сарынланы йырламагъа уйрендилер. Таксистлер бизин «гъайдавчу-гидлер» агъюлеру булан бирче олагъа къошулуп ял алалар. Шо вакъти тавларда байрам йимик бола. Чинк де асил яны– бизин дагъыстанлылар гъакъ юрекден акъча алмай да, туристлеге тергев этмеге сюегенлик. Олар да харжсыз адамлар туюл, ерли адамланы гъавайын къоллама суймейлер. Таксистлени гъарангъа гъагъын алмагъа авуздандыралар.

Къаравулланмагъан «савгъатлар да» бола. Бир керен эр-къатын гелген. Эрини устюнде териден этилген опуракълар, бойлу-сойлу, байкерге ошайгъан, чачларын хвостик этип жыйгъан, сакъалын чач йимик эшген. Къатыны буса –бийик, йиберилген тегиш чачлары, ярыкъ юзлю, журналны жылтына салар йимик гёзел инсан. Къараса, олагъа гъар ахшам ерли имам къонакълай барып, гётерме йимик ерде чайлар иче туруп хабарлайлар.

Эри –килисада къуллукъ этеген динчи, о къыз ону къатыны. Къатыны хабарлагъан кюйде, МГУ-ну журналист факультетин бешлеге битдирген, сонг тизив улан булан ёлукъгъан. Ону да гележекде килисада орус динге къуллукъ этмеге мурады болгъан экен. Шолай олар ожакъ къургъан. Гъали оланы 4 яшы

бар. Къатыны Дагъыстангъа гелмеге кёпден гъасирет эди.

–Биз гъаманда халкъны гёз алдында турагъан адамларбыз. Мен де эриме гёре оъзюмню тутмагъа герекемен. Гъар ерлеге геземеге, сапаргъа барагъанда оъзге адамлар йимик, суйген кюйде гийинебиз, –деп кюлей къатыны. –Тамаша туюлюмю, дин опуракъланы къоюп, башгъалар йимик гийинсек де, амма адамлар килисадагъы дин къуллукъчу экенни шосагъат гъис этелер. Гёремисиз, сизин имам да, уягълюм де шо мюгълетде бир-бирин тез англадылар. Бизин–Аллагъыбыз бир чи, –дей къатыны.

Журналист хантав туюл эди. Таза гъавада тыныш ала туруп, Дагъыстанны, дагъыстанлыланы гъакъында къужурлу затланы язып ала. Оланы гёзюнде биз тизив, дагъыдан да бек тергевюн тартагъан адамлар йимик гёрюнебиз.

Бир заман къурдашымны къонакъланы гъакъындагъы атив ойлары алышынып къалды. Бир уллу чангъа батгъан, тёбесинде багажы булан жипге минип, къалын къумачдан тигилген, киселери акъчадан толгъан шалбарлары, къайдада барып болагъан бийик ботинкалары, тюрлю-тюрлю тюслер де къаркъарасында этилген татуировкалары булан 4 адам гелди. Гертти адамлагъа ошамайгъан, тамаша къаравлары булангъылар эди. Бириси чачларын хвостик этип жыйгъан, башгъасы чачларын тёбесине жыйып, бав булан байлагъан. Къурдашым : «Гъали не болар экен? Манг болуп тураман. Киноларда гёрсем туюл, булай онгсуз адамланы дагъы ерде гёрменгенмен?!», –деп гъалекленди.

Амма гъал башгъачалай чыкъды. Олар агъач гесдилер, сув гелеген булакъны кранын алышдырдылар, тамчы къайдада сугъарагъан алатланы онгардылар, мангалны таза-ладылар. Ондан къайры, туристлер учун къайда ва не зат яхшы экенни

ёрадылар, таклифлер бердилер. Оланы бириси къурдашыма оъзю де автор гысапда къошулгъан географиягъа байлавлу китабын савгъат этген. Уъстюне-боюна къарап, адамгъа багъа бермеге тюшмей экен. Ол къонакълардан акъча алмагъа сюймеген. Неге туюл, олар ону дачасында кёп пайдалы иш этгенлер. Олар къарышып, акъча алмаса къоймагъан. Оъзлер тавларда кёп сююп къолларын, белин язмагъа сюйгенин айтгъан.

Туристлени яшларыны гъакъында айрыча лакъыр этмеге ярай. Олар гезеке бара туруп, оланы къаравлары, сесленивлери башгъа, ою да токъташгъан. Къурдашым ерли халкъны, адат-къылыгъын хабарлайгъанда, оланы 6 йыллыкъ кызы шоссаят анлап: «Сизде Испанияда йимик, оланы тюкенлеринде-отда гъазирлеген донгузну буту, пайдалы милли ашы, сизде буса-къуйрукъ!»-деп тамаша болуп эсгере. Къурдашым сёз айтып болмай токътагъан. Ол тыш пачалыкъда нечик де, Москвада бир керен болгъан. Гиччинева кызы: «Сиз Испанияда болмагъанмысыз?!»-деп тамаша бола. Гиччиден тутуп олар дюньяда нече тюрюлю инсан, оланы адат-къылыгъы болса да, барысы да

бир уллу дюньяны яшлары, бир кёкню тюбюнде юрюйгенни англамагъа башлайлар.

Туристлер яр ягъадагъы гиччинева уйге гирегенде, дёртде яны бегилмеген, ерден, къаядан яшлары тюпге дёнгюрлеп гетер деп талчыкъмайгъанына гъайранлыкъ этесен. Олар тавларда шолай болагъанны англайлар. Дагъыстанлылар чы тавланы гъалын яхшы билелер. Гертиден де, оланы бир яшыны да шо ерлерде аягъы да тайгъаламагъан. Ата-анасы уъстюне тюшюп тергев этеми яда яшлар оъзлени тергевде сакълаймы? Оъзлени шолай низамлы кюйде тутмагъа нечик бажарыла экен? Мен чи оъзюмню яшларымны уъстюнде гъей, вёре, деп тураман.

Тюзю, бары зат къувандырмай. Бирдагъы гезик шонда атасы 2 авлетин алып геле. Анасы бир-бир себеплерден уыюнде къалгъан. Ол авлетлери булан тавланы гъар ерлеринде ёрукъсуз кюйде гезей. Оразаны вакътиси, атасы сувсуз турмайгъан кюйде, пивосыз да болмай. ГАИ-ден де нечик оъте болгъан экен? Пивону излей туруп, къайдада чыкыгъан. Къурдашым бек кыйнала эди. Машинни ичинде яшлары да булан Сулак каньонгъа тюшюп гете туруп,

гъарангъа токътагъан. Нечик де, бизин яшларыбыз машинин гётерип чыгъаргъан. Шондан сонг яшлары ону булан бир ерге бармай тургъан. Ол янгыз гезеп айлангъан. «Яшлары ашатамы эди?» –деп сорайман. – Ашата, оланы бары заты бар эди, –дей къурдашым.

Бир керен геч вакъти: «Кёмек этигиз, къызыма яман болуп тура, къуса, иссилиги гётерилген!» –дей. Къурдашым олар булан больницагъа чаба, къызын капельницагъа сала. Атасы къызыны янындан таймай, уланы яп-янгыз тавларда, къырыйында бир илли-инсан ёкъ. Гече вакъти къурдашым шо уланны къырыйына барып, ону оьзлени уюне гелтирмеге къарагъан. Ол да хыр туруп, разилешмеген. «Ахшам ашадынгмы?» –деп сорайман. Кирилл пысып токътагъан. Холодильникни ачып къарай, шону ичинде бузулгъан, гёгерген ийис гелеген ашамлыкълар. Шо заман къурдашым къызъяшгъа неге яман болгъанны англагъан.

–Не этейим, уланы булан къалдым, уюмде бар ашны огъар да бердим, эртен больницагъа барып, атасын алышдырма тарыкъ эди. Больница-ны къулдукъчулары къувун гётермедилер, къонакъларгъа шартлар этдилер. Уланына да айрыча палатада ер этдилер. Атасы рази къалгъанындан йыламсырады. 3 гюнден сонг агълю эсен-аман уюне къайтдылар. Атасы къол силлеп къоймай, оьзлени гъайын этип янашгъаны учун савлай Дагъыстангъа баракалла кагъыз язды. Сонг яшлары уюнде анасына атасыны гъакъында тёкмей-чачмай хабарлагъан. Ол да анасындан яхшы кюйде тийишлисин алгъан. Тююю, шолай тарыкъ эди. Урушма зат бар эди.

Гертиси, шо больницада башгъа кюйде де болду. Биревлени авлети-не капельницада этип, къаратангда, сагъат 4-де уягълюню авруйгъан яшы булан: «Врач эртен 9-да бо-

лажакъ, шо заман гелерсиз», –деп къувалап, орамгъа чыгъаргъан. Олар машинсиз эди. –Кёмек этигиз! –деп сёйледилер. Озокъда, кёмек этдим. Къувун гётерип, бары халкъгъа билдирежекмен деп, больницадагъылагъа къоркъувлар бердим. Бар затны ёрукъгъа салдым. Тек къонакъланы юрегинде яман гъислер къалды. Биз, дагъыстанлылар, шолай адамларбыз, гъарибиз башгъа-башгъа.

Дагъы да ялгъанчылар да ёлукъду. Къурдашым башындан тутуп туристлеге жан-жаныварыгъыз болмасын деп билдирген. Бирдагъы тирет эр-къатын яшы булан гелдилер. Тавлардан, гъар ерибизден къуваналар. Бары зат бек тизив. Баракаллалар булан тёгюп къойдулар. Шо уйню алдында чыкыгъан суратын йибердилер. Къарайман, оланы артында бир уллу ити де токътагъан. Шондан сонг неге уйню ичи итни тюгюнден толгъанны билдим. Ит нечакъы арив болса да, амма халини тазаласакъ да, тюгюнден арчылма бажарылмады. Бирисин ташлама тюшдю. Къарагъанда, ит шонда ята болгъан. Караватгъа, дивангъа минмегени сама яхшы.

Бизин къонакъларыбыз да тюрлю-тюрлю. Бирлерине биз де оьзлер йимик адамларбыз, йымырткъаланы уьстюнде олтурмайбыз, къуйругъубуз ёкъ, авлетлер де табабыз, деп англатмагъа тюше. Башгъалары бизин гъакъыбыздан, культурабызгъа байлавлу да кёп сююп, гъюрмет этип хабарлайлар.

Гъасили, айтмагъа, ойлашмагъа зат бар. Туризм– янгыз акъчагъа та-янмай, адам къылыкъ, бир-биревге къатнав, дослукъ булан байлангъан. Бизге туризмден таба янгылыкъланы, герти гъалны, яшавну билмеге, гёрмеге имканлыкъ бере ва бу дюньяда бизин ерибиз къайда экенни англама кёмек эте.

Райисат Гъайбулаева

Анжела
Халифаева

Оьтген замандан гьалиге ерли

Анжела Халифаева дюньягъа жанлы бошлукъгъа йимик уйфенсе де, шону альшидырмагъа къаст этмей. Ол оьзюню ойларына эркинлик бере, терге-вюн генглешидире, юриспруденция булан машгъул бола. Тиллени, интерьер-ни дизайнны билмеге къаст эте ва савлай дюньяны гезей туруп, таклиф этилеген шартларда яшамакъны пайдалы гёре. Гёзел ерлери, табиятны арифлюго, ичеген сувдан эсе, дарман суву гиччи ватанына гысакланагъан аявлу Ахты район ону юрегине ювукъ.

Тюрлю-тюрлю якълы оьзтёречелиги, адам булан гелишлиги булан ол сую-дюре, къардаш гыслени тувдура, адамны оьзюне тарта.

Алим ва насигъатчы

ДГУ-ну профессору, илмуланы доктору Анжела Халифаева учун дюньяны гьакъындагъы билимни танглай туруп, янгыз студентлеге тюгюл, янгылыкъланы билмеге сюегенлер, оьзюню ич дюньясына ювукъ, къаравлары бир къурдашлыкъ юрютмеге гьазирлер булан алгъа юрюмекни уллу маънасы бар. Анжела Къурбановна булай ойлаша:

–Ата-анамны уьюнде инг башлап бары да зат шулай башлангъан. Атам-билимине гёре, гъайван доктор, анам буса-медицина къуллаукъчу, савлай оьзюню яшавун яшлар уьюнде ишлеп оьтгерген. Адамланы ва гъайван-жанны сав этеген врачлар, оьзлени яшларын табиятны суймеге, билимли болмагъа, охумагъа уйретген. Бизин уйде гъар заман охуп турмагъа герек эди. Сонг биз къонакълар гелгенни кёп сую эдик. Бизге къурдашларыбыз, ювукъларыбыз, бугюнге ерли къардашлыкъны бек тутангъан Ахты юртлулар геле эдилер.

Школаны мен алтын медальгъа тамамлап, башлап гележек касбумну танглап битмей эдим: бир-бирде-врач, бир-бирде буса тарихчи болмагъа сую эдим. Шо йылларда, тарих факультетни уллу абуру бар экени эсимде. Мен шо факультетни охуп

битгенде, юрист факультет арагъа чыкъды. Тек юрист болмакъ учунгъу ойлар, геч-геч гелди. Мен оьзюме хыянатлыкъ этмейли, башлап, тарих факультетни къызыл дипломгъа битдирдим, сонг буса ДГУ-ну юрист факультетин оьр кыйматлагъа тамамладым. Кандидатлыкъ диссертацияны 25-йыллыкъ чагъымда якъладым ва шо йыллар Москвадагъы пачалыкъ юрист академияны докторантурасына охумагъа тюздюм. 35-йыллыкъ чагъымда докторлукъ диссертацияны уьстюнюлю кюйде якъладым.

Анжеланы илму насигъатчысы-пачалыкъ-ихтияр касбусуна гёре белгили алим И.А. Исаев жагъыл, гележеги бар алимни академияда дарслар бермеге кёп керен тилеп, рази этип болмагъан. Анжеланы аявлу Дагъыстангъа тарта. Ол эсгерген кюйде, уйге къайтгъанда, таза гъава булан терен тыныш алгъан.

Шо йылларда ДГУ-ну юрист факультетинде дарс бермек-ону учун яхшы школа болгъан. Онда Анжела герти педагогика яшавну танлагъан, сонг да ол студентлер учун дарс беривчиюден эсе, оланы насигъатчысы болмакъны атив гёрген. Халифаева оланы гъалиги замангъы ихтияр илмуну тюрлю-тюрлю къайдаларына гёре ойлашмагъа уйретген.

– Шо заман мен пачалыкъ-ихтияр касбуда пикруну эркинлиги– лап да аслу,–деп гысаплайгъан студентлер мени алдымда олтургъанны, биринчилей гыследем. Оланы къуру илму тюзюл, илму яратывчулукъну дюньясына озлеге чомулмагъа имканлыкъ бар экенлик муштарлы эте.

Шо йылларда ол Дагъыстанда XIX асруда пачалыкъ ва ихтияр институтланы темасы булан машгъул бола туруп, озюню лекцияларыны толумлугъуну ва теренлигини уьстюнде ишлеген, болгъан чакъы гертиликни токъташдырагъан кеп далиллер, архив кагъызлар, Россияны илмулар академиясыны Дагъыстандагъы илму центрыны тарих документлерин жыймагъа къаст этген.

Халифаева «Дагъыстанны пачалыгъыны ва ихтиярлыгъыны тарихи» деген уллу озлечлю теманы яратып, багъа бермек учун йиберген. Натижада, РФ-ни оър охув ожакъларыны юрист билим берив масъалалар булан машгъул охув-методика бирлешивю эсерилген илму теманы «Юриспруденция» факультетде охуйгъан оър охув ожакъланы студентлери учун, охув китап гысапда печатдан чыгъармакъны таклиф этгенлик-къаравулланмагъан сююнч болгъан.

Дагъыстанны пачалыгъыны ва ихтиярлыгъыны тарихине байлавлу биргине-бир– охув китапны автору, республиканы юрист илмуларыны лап да жагъил доктору озюню аслу темасы, жамиятны гъалиги замангъы гъалына ва ихтияр институтлагъа таъсир этеген масъалаланы ахтарывларыны теренлиги булан озюне тергевню тартгъан.

Гертиликлени гёзюнден...

Алимни илму ишлерини генг гысабын, шолар буса зоо-ден де артыкъ, республиканы юриспруденциясындагъы агъвалат деп гысапламагъа ярай. Анжела Халифаева–табии, жамият илмулар ва техника тармагъында, республиканы Пачалыкъ савгъатыны лауреаты да дюр. Патимат Гьамзатованы атындагъы чебер инчесаният Дагъыстан музейде охулгъан «Дагъыстанны пачалыгъыны ва ихтиярлыгъыны тизив аслулукълары» деген ахырынчы лекцияларыны биринде Анжела Къурбановна бизин девюрден алда 1 минг йыллыкъны ахырында яралгъан, гъалиги Дагъыстанны топурагъындагъы биринчи пачалыкъ къурулуш саналагъан Кавказ Албанияны ихтияр

оьсююню алдагъы белгисиз бетлерин аян этген.

Сонг да, ол асруланы узагъында болгъан феодал есликлени ва эркин жамиятланы яшав гъалы, шолай да Россияны законлары булан тарих тенгleshдирилвер оьтгере туруп, адатланы ва шариатны ихтияр сынаву гъакъында хабарлагъан.

Иш ёлдашлары ойлашагъан кюйде, ДР-ни ат къазангъан юристи Анжела Халифаева, бырынгъы пачалыкъланы тарих къурулушу гъакъындагъы ва гъалиги замангъы ихтияр низамындан алдагъы билимлени къоллай туруп, дюньягъа къарав илмуну яратагъан илму ахтарывчуланы сийрек тайпасына къошула.

Гъамангъы ихтиярны къол салымай авуз булан этилген билдирилвери ва биргине-бир адатлары-шолар сийрек документлер санала. Ихтияр документлени бир-бир къолгъазывларыны арасына эпиграф документлер гире, мисал учун, ерли бир ердеги яратывчулукъ эсделик йимик белгиле – Курахдагъы юрист язывлар.

Илму ахтарывланы агъамиятлыгъы гъакъында айта туруп, иш ёлдашы, профессор И. Оруджев империя ихтияр булан бирге тенгleshип иш гёреген Дагъыстанны ихтияр низамыны оьлчевюндеги адатланы ва шариатны герти ахтарывларыны аслудугъу гъакъында айтгъан. Шо ихтияр документлер, жамият турушну нормаларын токъташдыргъан, орта ва ерли къурумланы, шолай да управлениени структурасын ва ишин низамлашдыргъан. Анжела Къурбановна бир-бир ихтияр нормаланы, теориядан къайры да, практика маънасы да бар экенни, шолай да гъалиги замангъы пачалыкъ ва муниципал къурулушда къолланма болагъанны аян этген.

Халифаеваны илму ишлеринде, Дагъыстандагъы пачалыкъ ва ихтияр институтланы яратывун ва оьсювюн генг кюйде анализ этмеге, шолай да Россия империяны составына, ерли ёлбашчылары булан бирге Да-

гъыстанны гирегенлигин белгилевню юрист янына янгыдан багъа бермеге талпынагъанлыкъ гёрюне.

Инкъылапдан алдагъы дагъыстан жамиятны тюрю-тюрю къатлавларыны вакиллерини ихтияр даражасына, дав-халкъ управление деп айтылагъан къурумланы яратывуну ва тюрленивюню барышына толу багъа берген сонг, А. Халифаева пачалыкъ къурумну алдынгъы тизимине байлавлу болуп, область, умуми Кавказ, шолай да оьр Россия гъакимликлени ишлерин аян этген.

Илму ишлени хас бёлюклеринде, тезги пачалыкъ къурумлардан башлап, Дагъыстанны пачалыкъ ва ихтияр институтларыны аслу муратларына ва алышынывлагъа тергев бериле.

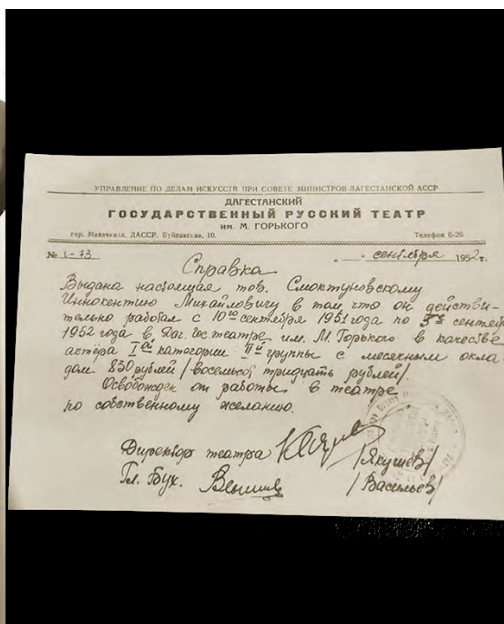
Анжела Халифаеваны кюрчю илму ишлерин, юриспруденцияны ахтарывларындагъы янгы бет деп гысапламагъа ярай. Тарих тенгleshдирилени гысапгъа ала туруп, илму иш, янгыз касбучулардан къайры да, бары да тюрюлюклер булан бирге аявлу крайны ихтияр тарихини маънасын анлайгъан дагъыстанлылар учун да къужурлу.

Ахыр сёз

А. Халифаева-муна шулай тамашагъа къалдырар йимик дагъыстанлы къыз. Балики, энниден сонг да оьсюню халкъыны бир гиччи гесеги йимик, оьсюн гыс этеген аявлу Ватаны-Дагъыстанны гъакъында хабарлар. Республиканы пайдасы учун ону агълюсю, оланы арасында, ихтиярлар якълайгъан къурумларда оьсюне иш сайлагъан уланы Шамил яшайгъан ва загъмат тёгеген берекетли топуракъны гъакъында нечакъы янгылыкъланы ачмагъа болажакъ.

Шолайлыкъда, асруланы ва наслуланы байлавлугъу узатыла...

Айшат Тажудинова

Магъачкъалада

Иннокентий Смоктуновский

(Эсделиклени бир гесегеи)

Магъачкъаладагъы Рус драма театр. 1952-нчи йылны яй айлары. Театр аста-аста обзюню сезонуну ахырына геле турагъан заман. Яйлыкъ бош гюнлеге етмеге онгъа ювукъ гюн къалып тура. Къачан чыгъабыз шо гюнлеге? Тез гелгей эди! Гетип барагъан бир иш йылны ичинде бу театрда беш аслу рольну «биширмеге» бажардым. Тек шо иш магъа не сююнч, не де касбу якъдан обсюв бермеди. Мунда оьтген гюнлеге ва этилген ишлеге къарагъанда, хазнада бир байлыкъ да гёрюнмей. Неге? Балики, кёбюсю актёрлар яратывчудукъ ишинден эсе, кавказ базарланы гъайын кёп этегенгеми, яда...

Мен шону гыс эте эдим, гёре эдим. Шо сатыв-алыв чабувулну мен гъеч ушатмай эдим. Пляж, базарлар,

озокъда яхшы, бир сёзюм де ёкъ! Тек о заман шолар олай къоркъунчлу, шо ахыр точка экенни билмей эдим.

Бизин театрны бинасы тап денгизни ягъасында ерлешген эди (балики, гъали де шолайдыр). Мунда гелип, денгизни гёргенде, огъар уйренип къалгъанда, мен обзюм де эс этмейли, Темиркъазыкъ Кавказны тавларына нечик гъашыкъ болгъанымны билмей къалдым. Бош заманларымда мен тавлагъа барып, оланы сигърулу гючюне чомулуп, гъайран бола эдим.

Актёрну яшавуна мени сёзюм ёкъ эди. Мени гъайым биргине-бир затда эди-болгъан чакъы кёп шагъарлагъа, театрлагъа бармакъ, оланы ювукъдан гёрмек. Мен бир затны яхшы англадым: бизин уьлкебизни

гъар мююшо – бир янгылыкъ, бир гёзеллик. Шолай таныш тюгюллер ийракъ болгъан сайын, дагъы да бек къужурлу, дагъы да бек гъайран гёрюне эди. Шо саялы, мен бир заман чыгып, Норильск шагъаргъа гетгеним, сонг да Магъачкъалагъа гелгеним. Ондан сонг да, юрегим Къыбла Сахалинге де чакъыра эди.

Шолай болмакълыкъ да бар эди, бир гюн бизин спектаклибизге Москвадагъы Ленинчи Комсомолну атындагъы театрны актёрлары, эркъардаш ва къызардаш – Леонид Марков ва Римма Маркова гелип къалмагъан буса. Олар яйлыкъ бош гюнлеринде Магъачкъаладагъы ата-анасына къонакълай гелген болгъан экен. Амма къоямы театр касбугъа гъашыкълыкъ? Бу экев ахшам чакъ биз ишлейген театргъа гелелер. Олай къаравчулар мунда, озокъда, бизин учун бир уллу савгъат эди. Дагъы да къужурлусу – спектакльден сонг олар бизин яныбызгъа гелгенде, оланы юзлери бизинкилерден де шат эди. Олар мени озюмню озтёрече тутагъанымны ва гъалиги замангъа къыйышывлу кюйде ойнайгъанымны гъакъында бири- биринден алып айтып ийбердилер. Ахырыда олар магъа: «Сен Москвада ишлемесенг ярамай, неге тюгюл, сени озюмню сагънада ойнайгъан озтёрече янгы, бир актёрда да эс этилмеген къайдаларынг бар, гъали шолай актёрлар тарыкъ», – дедилер. Сен Москва театргъа тарыкъсан. Шону бил ва шону гъайын эт, биз сени къаравуллайбыз. Заманны бошуна ийберме!»

Булай яхшылыкъ кимге де туюшуп турамы? Мен ёкъ ерден чыкъгъан яхшылыкъгъа адашып къалсам да, бу эки сигърулу актёрну бизин энниден сонг болажакъ спектакллерибизге чакъырмагъа эс тапгъаныма сююмен. Биз шолай къурдашлар болуп да къалдыкъ. Бизин хабарыбыз да, сёзюбюз де оьтесиз къыйыша эди. Артда да булагъа Москвагъа къайтмагъа заман етгенде, олар магъа булай дедилер:

– Биз Москвада сени гъакъынгда баш режиссёрубиз Софья Владимировна Гиацинтовагъа айтажакъбыз.

– Бир заманны ичинде Хазар деңгизни (Каспийни) йодлу сувларыны ичинде эртен чакъда уллу къаркъаралы, чачы эрте агъаргъан, исбайы, гёк сувгъа бир чомулуп, бир чыгып, янгызлыкъдан, шыплыкъдан леззет алып ва деңгиз арсланкъаплан йимик, гючлю тавуш булан къычырып, айлана якъны оькюртюп юзеген адам гёрюне эди. Шо «арсланкъаплан» сонг билингени йимик, Москвадагъы Бакунинни атындагъы театрны пагъмулу режиссёру Андрей Александрович Гончаров болуп чыкъды. Ол озюню яйлыкъ бош гюнлерин оьтгермек учун, къавгъалы Москвадан Дагъыстангъа къачгъаны билинди. Шолайлыкъда, бир жума ярым деңгизде янгызлыкъны леззетинден тойгъан сонг, адамланы сатгынып, бизин театр булан машгъул болду. Ондагъы бары да спектаклге къарап чыкъды. Гъар спектакльден сонг ол актёрланы тувра юзюне къарап, оланы гъарисини сагънадагъы оюнун къыйматлап чыгъа эди..... Биз ол береген гъакъылгъа авзубузну ачып тынглай эдик. Булай инчесаниятны «оьзге дюньясындан» гелген, бизге къарангы, огъар ачыкъ кёп затны англайгъан ва англатагъан оьр даражалы къонакъдан сююмлей боламы? Гъар ким огъар шып болуп тынглай эди. Янгыз ол терен тыныш алып: «Гъали мен битдим», – деген заманда, арабыздан бириси огъар булай сорады:

– Олтурагъан еригиз онгайлы сама да дюрмю эди, бизин зал бек онгсуз?

– Магъа гъар заманда, гъар ерде рагъат. Амма сизин залыгъыз, гертилей де, къолайсыз ва аякъларыбызны уьстюнден бир мишиклер де чабып айлана, – деди ол.

Мунда бир кюлкю чыгып гетди! Кюлемейген адам ёкъ. Бу леззетли мюгълетден сонг биз не буса да, тёшлерибизни герип ачдыкъ ва уял-

чанлыкъдан азат болуп, ачыкъ лакъыргъа гиришдик:

– Гы, арагъызда денгизде узакъ ерге юзюп болагъанлар бармы?–деп сорады Андрей Александрович.

Ону сораун ярты-юрту англагъан ва янгыз сувну уьстюнде ятып бажарагъан мен алгъасап, бирге юзежекге сёз бердим.

– Бек яхшы, тангала эртен шолай этербиз ва шонда хабарларбыз... Эртен Андрей Александрович терен сувну ярып-ярып, шайлы йыракъгъа юзюп, мени къаравуллай. Мен артындан етип де битгенче, янгыдан алгъа талпына, денгиз де, кёк де раслашагъан якъгъа багъып, Торпедо йимик, гючлю кюйде юзе. Бир де башгъа тюгюл бугюн Каспийни бир башындан бириси башына чыкъмагъа борч алгъандай! Артда да, мен гючюм булан бирге бажарывлугъумну да тас этегенни гёргенде, ол сувну уьстюнде, акъ орунда йимик рагъатланып, кёкге багъып ятды ва янындагъы мени тынышымны эшитип бек суюндо:

– Сиз гъайран гючлю, жагъ, жанлы артистсиз, Кеша...

Бу артдагъы гюнлерде магъа айтылгъан макътавлу сёзлер, ачыкъ денгиздеги магъа нечик де, ерни уьстюнде токътагъан гючлю адамгъа да артыкъ эди. Мен шо заман оьзюмден ихтиярсыз денгизни теренине чомула тура эдим. Амма ону: «Сиз къайда охугъансыз? ...Нени битдиргенсиз?...»–деген сораулары, мени сувдан юзюп чыкъмагъа борчлу этди.

– Сиз не ерде охугъансыз?.. Нени битдирдигиз?–деп сорады ол магъа.

–Актёрлукъ янындан бир зат да... бир зат да... битдирмедим...

– Гыы, олаймы? Дюр, олай да бола. Сизге яхшы- яхшы, не ерде болса да, бир белгили, уллу театрларда ишлемеге тарыкъ. Москвагъа барыгъыз... Озокъда, тынч болмажакъ–пилавгъа умут этмегиз. Тек Москва – о яшав, агъым, эришивлер, имканлыкълар, ябушув – бу оьтесиз яхшы, Кеша. Онда нече тюрлю театрлар бар, суй-

сегиз, бизинкине гелигиз... Гелме тарыкъ...

Андрей Александрович, баягъы, арсланкъапланны тавушу булан оькюрюп, сувгъа чомулду. Мен адагъан гъалымда кёп заман сувну уьстюнде агъач яркычдай, къалкып турдум. Сонг арсланкъаплан йимик кыгычырма суюдм. Тек бажармадым деп ойлашаман. Шо заман мен гъали къайсы якъгъа багъып юзсем, яхшы болар экен,– деп дёрт де якъгъа къарадым.

Москвадагъы Ленинчи комсомолну атындагъы театргъа язгъан кагъызларымдан ва телефон лакъырлашывларымдан бир зат да чыкъмагъанда, мен терен юхудан уянгъан йимик болдум. Эки йыл мен Волгоград театрда чалышгъан сонг: «Бу гелеген беш йылны ичинде сагънада къалардай, мекенли бир ёлгъа чыкъмасам, театрны ташлайман,– деп ойлашдым, оьз- оьзюме сёз бердим. Шондан сонг, мен оьзюмню аркъамдан бир юк тюшгендей гыс этдим. Шо заман мен алдына –артына къарамайлы, Москвагъа телеграмма яздым:

«Гьюрметли Софья Владимировна, ишлемек учун гелмеге гъазирмен, тек не заман, не этмеге гереки билдиргиз. Гьюрмет булан Смоктуновский». Бу телеграммада мен «туврачап» йимик, мурадымны туврадан-туврагъа билдирдим. Экинчи гюн Москвадан жавап берип, телеграмма гелди: «Театр булан эришмегиз, яйлыкъ бош гюнлени къаравуллагъыз, не гёрсетежегигизни билдиргиз. Гьюрмет булан Гиацинтова».

Телеграмманы алып, уьч гюнден сонг Волгоград театр булан даимликге савболлашып, тамаша болуп, адап къалгъан Софья Владимировнаны уьстюне бардым.

– Нечик? Сиз гелдигизми?..

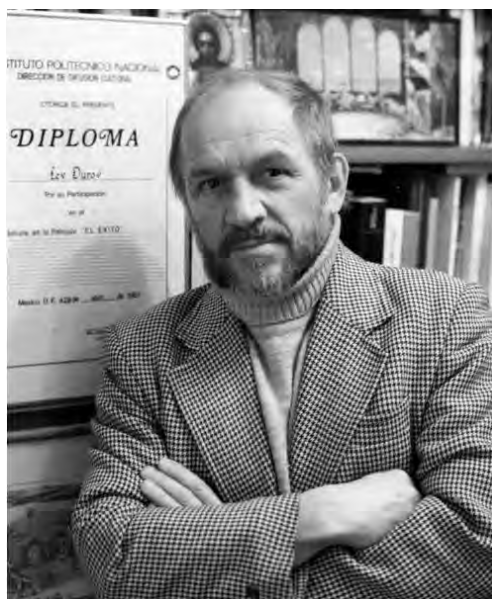
– Дюр, мен гелдим.

– Даимликгеми?

– Озокъда!

Лев ДУРОВ

Не обижайте детей!

Время было сложное. Я уезжал от своих родственников из Дербента без копейки. И напрашивался на попутки, и меня везли от аула до аула. Побывал я в Кубачах, который славится своими мастерами-чеканщиками на весь мир – оружие, женские украшения, – побывал и в Гунибе – на родине Шамиля.

И вот сидел я как-то в Нижнем Гунибе на площади и ждал попутку. А в нескольких метрах от меня лежала кутанская собака. Кажется, это кавказская овчарка – могучая грудь, огромная голова и довольно подвижное и сравнительно небольшое тело. И эту кутану сосали щенки, милые прелестные щеночки. И мама блаженствовала.

И тут в клубах пыли на площадь въехала грузовая машина. Я понял, что она едет не в мою сторону, и продолжал спокойно сидеть. А в кузове, вися, торчат три папахи. Машина постояла-постояла и тронулась.

И тут приподнялся человек в папахе и бросил арбузную корку. И она попала прямо в одного щенка. Тот взвизгнул. Кутана вскочила,

стряхнула висящих на ней щенков и огромными прыжками, наращивая скорость, стала догонять эту машину. Догнала. И прыгнула через задний борт в кузов.

Старики в машине завизжали, полетели папахи. Машина остановилась, старики попрыгали из нее – у одного окровавленная рука, у другого штаны в клочьях. Из кабины тоже выскочили, стали что-то орать. И тут из сакли, около которой я сидел, спокойно вышел человек с ружьем, переложил его, вставил в стволы два патрона и что-то спокойно сказал этой маленькой толпе. Все притихли, а человек опустил ружье и вернулся в саклю.

Собака перепрыгнула через борт, подбежала к щенятам, легла к ним и стала заливать свою окровавленную грудь. Щенки ухватились за её соски, а машина с ругающимися пассажирами поехала дальше. Я знал, что кутанские собаки спокойно идут на трех волков. Теперь я увидел, как она идет и на людей, которые не понимают, что детей обижать нельзя.

«Горянка» – это не про права. Это про достоинство

В Дагестане женщина всегда была больше, чем кажется. Не на словах, а по факту: она – начало семьи, точка устойчивости, носитель нравственного кода. Тихо, не выставя себя вперёд, но в основе всего.

Традиционно она несла ответственность не только за дом, но и за атмосферу. За то, как себя чувствуют рядом с ней дети, муж, родители. За то, чтобы не потерять лицо в трудной ситуации. И сегодня мы не противопоставляем эту женщину «современной». Потому что настоящая женщина Дагестана была и остается современной по сути. Она умеет адаптироваться, не предавая своих корней. У неё есть стержень. У неё есть честь. У неё есть та глубина, которая впиталась с молоком матери.

Мы не боремся за место на рынке. Мы этот рынок формируем. Не под спрос, а под ценность.

«Горянка» – это не ответ на ситуацию. Это позиция. Среда, в которой ценность женщины не доказывается – она признается. Где внутреннее достоинство важнее внешних проявлений. Где обучение – это лишь повод почувствовать свою сопричастность к роду, к земле, на которой живём, к своей истории.

Мы не объясняем, зачем девушке водить. Мы воспитываем поколение, в котором женщина не боится проявляться. И делает это с достоинством.

Те, кто приходят

Мы видим девушек, которые внешне справляются. Они аккуратны, воспитанны, улыбкивы. Но за этим часто – тишина, в которой не хватает разрешения быть услышанной, быть настоящей не по форме, а по сути.

Это не про слабость. Это про то время, когда женщине внушали: «Молчи», «Сначала другие», «Справ-

ляйся сама». И теперь, даже когда всё можно – внутри всё ещё нельзя.

Нам не нужно это разрушать, мы даём то место, где можно почувствовать, что ты не одна. Что твоя тревожность – не проблема, а зажатость – не повод стыдиться. Что у тебя есть право быть женщиной без объяснений.

Что мы храним

В каждом шаге – спокойствие. Мы не ведём себя как громкий бренд. Мы не кричим о себе. Потому что уверенность – тиха (это спокойствие). И сила – это не напор, а устойчивость (сила – это баланс).

«Горянка» – это, скорее, состояние. Это среда, где ничего не требуют, но многое становится возможным. Не потому, что мы давим. А потому что мы удерживаем.

Пространство. Уважение. Границу. Чистоту. Форму, которая держит содержание.

Это не про педагогов, инструкторов или расписание. Это про людей, которые живут тем, во что верят. И это чувствуется с порога.

Мы не объясняем миру, зачем девушка учиться водить. Нас это не интересует. Наша задача – помочь ей понять, кто она, куда идёт и что несёт с собой. Чтобы, садясь за руль, она не просто управляла автомобилем. Чтобы не теряла себя среди скоростей, шумов, взглядов. Чтобы помнила: тихая женщина может быть твёрдой. А твёрдая – всегда остаётся живой.

Мы не спешим. Потому что строим на годы.

Мир вокруг становится быстрым. Все куда-то бегут, спешат, пробуют, бросают. Но самое важное не строится в спешке.

У женщины на Кавказе – особая роль. Не показная. Не условная. Она

Преподаватели автошколы «Горянка»

настоящая, кристаллизованная веками и поколениями.

Мы не делаем ставку на моду. Мы не меняем направления каждый месяц. Потому что мы работаем с тем, что остаётся навсегда. Для нас важен тот, кто сегодня только учится говорить и видит, как мама не боится сесть за руль. Как она спокойна и выдержанна. Как она уважает себя – и потому уважают её.

Сила «Горянки» – в вашем отклике, в том, что девушки начали говорить честно. Что мамы стали приводить дочерей. Что мужчины стали уважать не из страха (априори), а из понимания. Что звание «Горянка» стало символом достоинства и чести. И мы будем это беречь. Не потому, что так надо. А потому, что иначе не имеет смысла всё остальное.

Мы – за женщин, способных любить – без страха, двигаться – без тревоги, говорить – без оправданий.

Это не курс, не урок, это – основа, на которой держится женщина.

А значит – и весь дом, и весь род, и всё будущее.

О важном – просто

Мы много говорим про устойчивость, потому что видим, как она теряется. Под внешними формами, под чужими шаблонами, под постоянным напряжением.

Но женщина не перестала быть собой.

Она просто устала оправдываться за то, что чувствует.

Сегодня к нам приходят не те, кто «ничего не знает».

К нам приходят девушки, которые уже многое умеют.

Они работают, воспитывают детей, водят машину, строят планы.

Но при этом в них постоянно звучит вопрос: «Где во всём этом я настоящая?» Именно этот вопрос мы считаем главным.

Потому что если женщина теряет контакт с собой – она может быть внешне сильной, но внутренне хрупкой.

А если находит – она уже никогда не будет зависеть от чужого одобрения.

Сильная женщина – это не миф.

Это не значит громкая, острая, агрессивная.

Это значит – знающая, когда говорить. И когда молчать.

Когда уступить. И когда не отступать.

Когда остаться мягкой. И когда держать форму.

Сила женщины в Дагестане – это всегда было так.

Мы это видим. И мы на этом стоим.

Поэтому мы не изобретаем, не ломаем, не учим заново.

Мы вспоминаем то, что уже есть.

То, что идёт через поколения.

То, что вшито в речь, в походку, в манеру подавать чай, в молчание, в строгость, в выдержку, в нежность.

Всё, что мы делаем, – делаем надолго.

Сегодня можно легко открыть проект.

Можно легко собрать аудиторию.

Но невозможно купить уважение.

Невозможно подделать атмосферу.

У «Горянки» не маркетинг, а позиция.

И не формат, а основа:

бережность, уважение, дисциплина, опора.

Мы не обещаем изменить жизнь.

Мы просто создаем место, где можно быть собой без страха.

Где за форму отвечает суть.

Где нет случайных людей.

Где с первого взгляда становится понятно: ты в своей среде.

Мы не о себе. Мы – о вас.

Пока вы приходите – мы будем стоять.

Пока вы молчите – мы будем говорить то, что важно.

Пока вы держитесь – мы будем рядом.

Не чтобы спасать. А чтобы вы сами вспомнили, на чём стоите.

«Горянка» – это не проект, не здание, не цифра в отчете.

Это передача. Из поколения – в поколение.

Из сердца – в атмосферу.

Из уважения – в форму.

Севи́ль Байрамова

Фёдор Достоевский Алей

(из повести «Записки из Мёртвого дома»)

Дагестанских татар было трое, и все они были родные братья. Два из них уже были пожилые, но третий, Алей, был не более двадцати двух лет, а на вид еще моложе. Его место на нарах было рядом со мною. Его прекрасное, открытое, умное и в то же время добродушно-наивное лицо с первого взгляда привлекло к нему мое сердце, и я так рад был, что судьба послала мне его, а не другого кого-нибудь в соседи. Вся душа его выражалась на его красивом, можно даже сказать – прекрасном лице. Улыбка его была так доверчива, так детски простодушна; большие черные глаза были так мягки, так ласковы, что я всегда чувствовал особое удовольствие, даже облегчение в тоске и в грусти, глядя на него. Я говорю не преувеличивая.

На родине старший брат его (старших братьев у него было пять; два других попали в какой-то завод) однажды велел ему взять шашку и садиться на коня, чтобы ехать вместе в какую-то экспедицию. Уважение к старшим в семействах горцев так велико, что мальчик не только не посмел, но даже и не подумал спросить, куда они отправляются? Те же не сочли и за нужное сообщать ему это. Все они ехали на разбой, подстеречь

на дороге богатого армянского купца и ограбить его. Так и случилось: они перерезали конвой, зарезали армянина и разграбили его товар. Но дело открылось: их взяли всех шестерых, судили, уличили, наказали и сослали в Сибирь, в каторжные работы. Всю милость, которую сделал суд для Алея, был уменьшенный срок наказания: он сослан был на четыре года.

Братья очень любили его, и скорее какою-то отеческою, чем братскою любовью. Он был им утешением в их ссылке, и они, обыкновенно мрачные и угрюмые, всегда улыбались, на него глядя, и когда заговаривали с ним (а говорили они с ним очень мало, как будто всё еще считая его за мальчика, с которым нечего говорить о серьезном), то суровые лица их разглаживались, и я угадывал, что они с ним говорят о чем-нибудь шутилом, почти детском, по крайней мере они всегда переглядывались и добродушно усмехались, когда, бывало, выслушают его ответ. Сам же он почти не смел с ними заговаривать: до того доходила его почтительность.

Трудно представить себе, как этот мальчик во все время своей каторги мог сохранить в себе такую мягкость сердца, образовать в себе такую строгую честность, такую задушевность, симпатичность, не загрузеть, не развратиться. Это, впрочем, была силь-

ная и стойкая натура, несмотря на всю видимую свою мягкость. Я хорошо узнал его впоследствии. Он был целомудрен, как чистая девочка, и чей-нибудь скверный, цинический, грязный или несправедливый, насильный поступок в остроге зажигал огонь негодования в его прекрасных глазах, которые делались оттого еще прекраснее. Но он избегал ссор и брани, хотя был вообще не из таких, которые бы дали себя обидеть безнаказанно, и умел за себя постоять. Но ссор он ни с кем не имел: его все любили и все ласкали.

Сначала со мной он был только вежлив. Мало-помалу я начал с ним разговаривать; в несколько месяцев он выучился прекрасно говорить по-русски, чего братья его не добились во все время своей каторги. Он мне показался чрезвычайно умным мальчиком, чрезвычайно скромным и деликатным и даже много уже рассуждавшим. Вообще скажу заранее: я считаю Алея далеко не обыкновенным существом и вспоминаю о встрече с ним как об одной из лучших встреч в моей жизни. Есть натуры до того прекрасные от природы, до того награжденные Богом, что даже одна мысль о том, что они могут когда-нибудь измениться к худшему, вам кажется невозможной. За них вы всегда спокойны. Я и теперь спокоен за Алея. Где-то он теперь?..

Раз, уже довольно долго после моего прибытия в острог, я лежал на нарах и думал о чем-то очень тяжелом. Алей, всегда работающий и трудолюбивый, в этот раз ничем не был занят, хотя еще было рано спать. Но у них в это время был свой мусульманский праздник, и они не работали. Он лежал, заложив руки за голову, и тоже о чем-то думал. Вдруг он спросил меня:– Что, тебе очень теперь тяжело?

Я оглядел его с любопытством, и мне показался странным этот быстрый прямой вопрос от Алея, всег-

да деликатного, всегда разборчивого, всегда умного сердцем: но, взглянув внимательнее, я увидел в его лице столько тоски, столько муки от воспоминаний, что тотчас же нашел, что ему самому было очень тяжело и именно в эту самую минуту. Я высказал ему мою догадку. Он вздохнул и грустно улыбнулся. Я любил его улыбку, всегда нежную и сердечную. Кроме того, улыбаясь, он выставлял два ряда жемчужных зубов, красоте которых могла бы позавидовать первая красавица в мире.

– Что, Алей, ты, верно, сейчас думал о том, как у вас в Дагестане празднуют этот праздник? Верно, там хорошо?– Да, – отвечал он с восторгом, и глаза его просияли. – А почему ты знаешь, что я думал об этом?– Еще бы не знать! Что, там лучше, чем здесь?– О! зачем ты это говоришь...– Должно быть, теперь какие цветы у вас, какой рай!..

– О-ох, и не говори лучше. – Он был в сильном волнении. – Послушай, Алей, у тебя была сестра?– Была, а что тебе?– Должно быть, она красавица, если на тебя похожа. – Что на меня! Она такая красавица, что по всему Дагестану нет лучше. Ах, какая красавица моя сестра! Ты не видал такую! У меня и мать красавица была. – А любила тебя мать?– Ах! Что ты говоришь! Она, верно, умерла теперь с горя по мне. Я любимый был у нее сын. Она меня больше сестры, больше всех любила... Она ко мне сегодня во сне приходила и надо мной плакала.

Он замолчал и в этот вечер уже больше не сказал ни слова. Но с этих пор он искал каждый раз говорить со мной, хотя сам из почтения, которое он неизвестно почему ко мне чувствовал, никогда не заговаривал первый. Зато очень был рад, когда я обращался к нему. Я расспрашивал его про Кавказ, про его прежнюю жизнь. Братья не мешали ему со мной разго-

варивать, и им даже это было приятно. Они тоже, видя, что я всё более и более люблю Алея, стали со мной гораздо ласковее.

Алей помогал мне в работе, обслуживал меня чем мог в казармах, и видно было, что ему очень приятно было хоть чем-нибудь облегчить меня и угодить мне, и в этом старании угодить не было ни малейшего унижения или искания какой-нибудь выгоды, а теплое, дружеское чувство, которое он уже и не скрывал ко мне.

Между прочим, у него было много способностей механических: он выучился порядочно шить белье, тачал сапоги и, впоследствии, выучился сколько мог столярному делу. Братья хвалили его и гордились им.

– Послушай, Алей, – сказал я ему однажды, – отчего ты не выучишься читать и писать по-русски? Знаешь ли, как это может тебе пригодиться здесь, в Сибири, впоследствии? – Очень хочу. Да у кого выучиться? – Мало ли здесь грамотных? Да хочешь, я тебя выучу? – Ах, выучи, пожалуйста! – и он даже привстал на нарах и с мольбою сложил руки, смотря на меня.

Мы принялись с следующего же вечера. У меня был русский перевод Нового завета – книга, не запрещенная в остроге. Без азбуки, по одной этой книге, Алей в несколько недель выучился превосходно читать. Месяца через три он уже совершенно понимал книжный язык. Он учился с жаром, с увлечением.

Однажды мы прочли с ним всю Нагорную проповедь. Я заметил, что некоторые места в ней он проговаривал как будто с особенным чувством. Я спросил его, нравится ли ему то, что он прочел.

Он быстро взглянул, и краска выступила на его лице. – Ах, да! – отвечал он, – да, Иса святой пророк, Иса божий слова говорил. Как хорошо! – Что ж тебе больше всего нравится? – А

где он говорит: прощай, люби, не обижай и врагов люби. Ах, как хорошо он говорит!

Он обернулся к братьям, которые прислушивались к нашему разговору, и с жаром начал им говорить что-то. Они долго и серьезно говорили между собою и утвердительно покачивали головами. Потом с важно-благосклонною, то есть чисто мусульманскою улыбкою (которую я так люблю и именно люблю важность этой улыбки), обратились ко мне и подтвердили, что Иса был божий пророк и что он делал великие чудеса; что он сделал из глины птицу, дунул на нее, и она полетела... и что это и у них в книгах написано. Говоря это, они вполне были уверены, что делают мне великое удовольствие, восхваляя Ису, а Алей был вполне счастлив, что братья его решились и захотели сделать мне это удовольствие.

Письмо у нас пошло тоже чрезвычайно успешно. Алей достал бумаги (и не позволил мне купить ее на мои деньги), перьев, чернил и в каких-нибудь два месяца выучился превосходно писать. Это даже поразило его братьев. Гордость и довольство их не имели пределов. Они не знали, чем возблагодарить меня. На работах, если нам случалось работать вместе, они наперерыв помогали мне и считали это себе за счастье. Я уже не говорю про Алея. Он любил меня, может быть, так же, как и братьев.

Никогда не забуду, как он выходил из острога. Он отвел меня за казарму и там бросился мне на шею и заплакал. Никогда прежде он не целовал меня и не плакал. «Ты для меня столько сделал, столько сделал, – говорил он, – что отец мой, мать мне бы столько не сделали: ты меня человеком сделал, Бог заплатит тебе, а я тебя никогда не забуду...»

Где-то, где-то теперь мой добрый, милый, милый Алей!..

Георгий Кичигин. Алей и братья. 2009.

Георгий Кичигин. Ф. Достоевский. 2009.

Перевал Атлыбоюн, Кумторкалинский район

ИНДЕКС ПМ818

Свободная цена

6 +